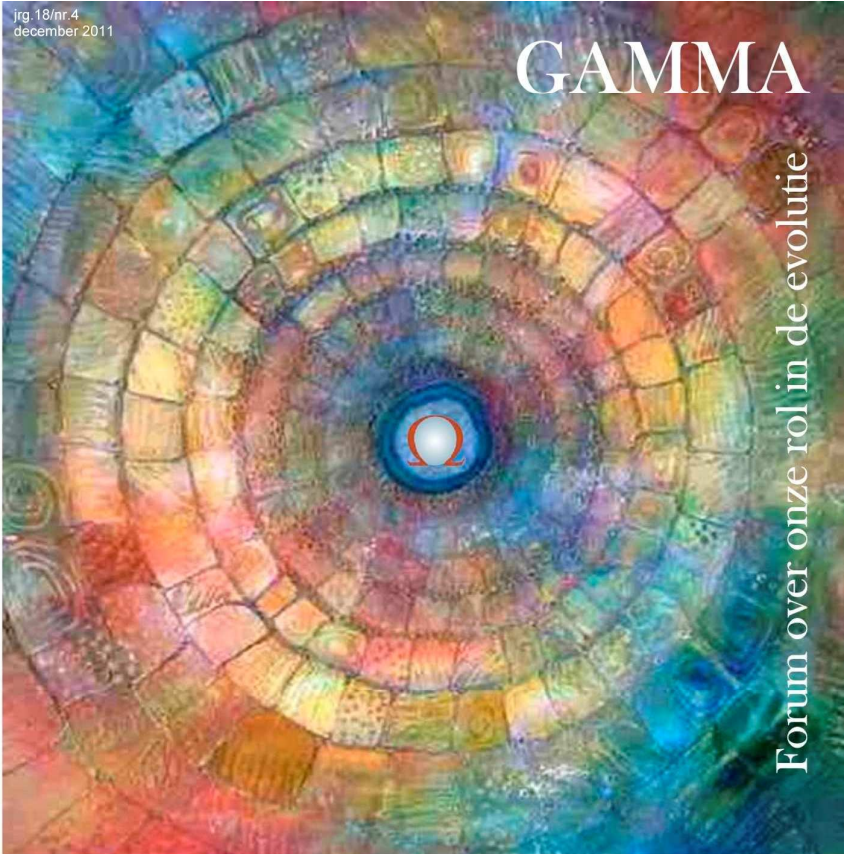

jrg. 18/nr. 4
december 2011

GAMMA

Forum over onze rol in de evolutie

Stichting Teilhard de Chardin

ten dienste van

'Het genootschap tot Convergentie van Wetenschap en Religie'

GAMMA

Forum over onze rol in de evolutie

verschijnt vier keer per jaar, t.w. op 1 mrt, 1 juni, 1 sept. en 1 dec.

Het blad staat open voor iedereen die wil meedenken en schrijven over de toekomst van onze wereld. Teilhard de Chardin (1881-1955) gaf daartoe met zijn evolutietheorie een ruime aanzet.

Het Genootschap tot Convergentie van Wetenschap en Religie (GCWR)

Het GCWR omvat 'n groep mensen, die ook een geldelijke bijdrage willen geven aan het streven van de Stichting TdC. Zij staan sympathiek tegenover Teilhards werk, maar brengen in het verlengde ervan ook andere ideeën in.

Een jaarabonnement op GAMMA

kost € 15,- en loopt zonder opzegging vóór 1 januari door.

Losse nrs.: € 4,- (incl. portokosten)

Betalingen: op rek.nr. 41 38 64 952

t.n.v. Stichting Teilhard de Chardin, Heiloo

vanuit Europa: idem, o. v. v. het BIC: ABNANL 2A en IBAN:

NL15ABNA0413864952

Insturen kopij: tot 3000 wrd., uiterlijk 1 maand vóór de verschijningsdatum.
De redactie behoudt zich het recht voor artikelen in te korten of te weigeren.

Adres bestuur Stichting en eindredactie:

Stichting Teilhard de Chardin

t.a.v. Henk Hogeboom v.B.

Op de Wieken 5, 1852 BS Heiloo

tel.: 072-5332690;

e-mail: teilhard@planet.nl

internet: www.teilharddechardin.nl

Commissie van aanbeveling:

zr. drs. Paula Copray - franciscanes, theologe, lerares Engels

prof. dr. S.W. Couwenberg - em. hoogleraar staats- en bestuursrecht,
hoofdredacteur-directeur CIVIS MUNDI

dr. Ervin Laszlo - wetenschapper, filosoof, schrijver van boeken over de kosmos en het bewustzijn, oprichter Club van Budapest

ISSN: 1570-0089

kaftontwerp: Aad Even, Renkum

Inhoud

Van de redactie		p. 03
Jean-Michel Maldamé	Het christendom – De religie van de toekomst	p. 04-15
P. Teilhard de Chardin	Brief aan Leontine Zanta d.d. 26 januari 1936	p. 16-20
W.P.J. Lunter	Interpreterende samenvatting van de visie op het wereldbeeld van Pierre Teilhard de Chardin	p. 21-30
Paula Copray	Kunnen kloosters de wereld redden?	p. 31-39
Gerrit Teule	De Piltownfraude	p. 40-44
Rudolf H. Smit	Hersenen en bewustzijn -Waar Swaab tekortschiet	p. 45-49
redactie	Koert van der Velde: Flirten met God - Religiositeit zonder geloof (recensie)	p. 50-51
redactie	Katrijne Bezemer: Op weg met de gnosis - Een alternatief christendom (recensie)	p. 52-53
redactie	S.W. Couwenberg: Tijdsein - Peiling en perspectief van deze tijd (recensie)	p. 54-55
redactie	Philip Jenkins: Het vergeten christendom - De duizendjarige bloeitijd van de Kerk in het Midden-Oosten, Azië en Afrika	p.56-57
redactie	Harry Kuitert: Alles behalve kennis - Afkicken van de Godgeleerdheid en opnieuw beginnen (recensie)	p. 58-59
redactie	Lynne McTaggart: De verbinding - Word je bewust van het veld, waarin je leeft(recensie)	p. 60-61
redactie	Will Buckingham e.a.: Het grote filosofieboek (rec.)	p. 62
redactie	Pro-GAMMAatjes	p. 63

Van de redactie

Is er in deze tijd van dominant (natuur)wetenschappelijk denken nog een toekomst voor de religie? Jean-Michel Maldamé citeert Teilhard vooral uit diens essay *De menselijke energie* (p.04-15). Daarin komt als zijn mening naar voren, dat wetenschap ook een vorm is van religie. W.P.J. Lunter constateert in zijn leerboek voor het vwo: "De bestudering van de evolutie dwingt de mens bijna tot de vraag naar de toekomst". Hij gaat uitvoerig in op Teilhards denkbeelden daarover (p.21-30) In zijn brieven aan Leontine Zanta (p. 16-20) geeft Teilhard aan hoe hij het christendom van de toekomst ziet. Voor de franciscanes zr. Paula Copray (31-39) past dit beeld heel goed in de filosofie van Arthur North Whitehead, die haar neerslag heeft gevonden in de procestheologie.

Deze positieve gedachten over de mogelijkheid van verzoening van geloof en wetenschap, over een toekomst voor religie, theologie en kerk missen we helaas in de gerecenseerde boeken van Harry Kuitert *Alles behalve kennis* (p. 58-59) en Koert van der Velde *Flierten met God - Religiositeit zonder geloof* (p.50-51). Van der Velde rekent Kuitert zelfs tot de 'minimalisten', die alleen goed kunnen aangeven waarin ze niet meer geloven. Ook ds. Kathrijne Bezemer zoekt in haar boek *Op weg met de gnosis naar Een alternatief christendom* (p. 52-53). Terwijl bij Teilhard de geest en de materie onlosmakelijk verbonden zijn, is voor haar "de materiële wereld een vergissing (*sic!*) en dient de mens eruit verlost te worden". Als wetenschapsjournalist legt Lynne McTaggart in *De verbinding* (p.60-61) andere accenten. Zoals Couwenberg in *Tijdsein* (p.54-55) richt zij zich op de toekomst, maar is daarover aanmerkelijk positiever. Philip Jenkins houdt in *Het vergeten christendom* (p.56-57) zelfs een toenadering in de toekomst van islam en christendom voor mogelijk(p. 56-57).

Het hangt allemaal van onszelf af. Wij zijn i.t.t. wat Dick Swaab beweert vrij in onze beslissingen (p. 45-49), maar die hangen wèl samen met de mate waarin we ons van de werkelijkheid bewust zijn. Dat was Teilhard zich in Piltdown (p. 40-44) even niet.

Het christendom – De religie van de toekomst

Jean-Michel Maldamé

Is het niet begrijpelijk, dat velen de ongerustheid delen over de toekomst van de kerk? Dit dacht ik bij mezelf op een samenkomst met als titel "Tussen vrees en hoop: de toekomst van de mens?" In het oude Europa zien we de langzame erosie van de aanwezigheid van het christendom in het sociale leven en wij merken dat deze erosie voorlopig niet zal stoppen. Sterker nog, in het Midden-Oosten, in de landen waar de eerste christelijke gemeenschappen leefden, worden de christenen onderdrukt, ja zelfs bedreigd door expliciete vervolging van de moslims en wereldwijd zijn de verwachtingen van de missionarissen aardig getaand, want de opkomst van de massa's is niet gunstig voor de christelijke minderheden. En wat de snelle ontwikkeling in Latijns-Amerika betreft, juist die wordt door het conservatisme van het episcopaat gesmoord... Kortom, niets is minder duidelijk dan de toekomst van het christendom. Om die reden sta ik wat stil bij dit punt en vraag ik me af hoe het denken van Teilhard de Chardin de hoop kan voeden en haar nieuw leven kan inblazen.

Spreeken over het christendom omvat meer dan alleen het katholicisme als instituut. Het nodigt uit het fenomeen te zien als een van de grote religies van de mensheid. We moeten dus duidelijk naar voren brengen, dat het gebruik van het woord een erfenis is van de ontwikkeling van de menswetenschappen. Deze hebben een breuk gemarkeerd met de traditionele houding in de scholastische theologie. Voor de mensen uit de Middeleeuwen, de school van Sint Augustinus, verdient alleen het christendom echt de titel van 'religie'. De andere religieuze bewegingen zouden beter kunnen worden aangeduid met het woord 'sekte' (kan men spreken van de mohammedaanse 'sekte'?)

Gelukkig bestaat er in de Kerk een lange traditie van respect voor de hele religieuze ontwikkeling. Het is belangrijk terug te gaan naar de bron daarvan alvorens over te gaan tot de analyse van de weg, die Teilhard volgde.

1. Een jezuïetische traditie

De waardering voor de niet-Europese culturen is een van de kenmerken van de jezuïetische traditie en op dit punt, zoals op vele andere, is het belangrijk ons eraan te herinneren dat Teilhard zich in deze edele traditie voegde en haar heeft vernieuwd.

1.1 Een erfenis

In de loop van de XVI-de eeuw en vooral in de XVII-de eeuw hebben de missionarissen een wereld ontdekt die de Middeleeuwen niet kenden. Omdat ze zich bewust waren van zijn reikwijdte hebben zij aan de visie van de universele geschiedenis in de Bijbel nuttige gegevens ontleend, die hun het idee gaven van een nog veel grotere mensheid.. Zij hebben overwogen, dat alle mensen ieder voor zich een religieuze schat in zich droegen. Het wereldbeeld en het handelen van de missionarissen berustte op een jaartelling, volgens welke de mensheid zo'n vierduizend jaar voor Christus was geschapen. De Bijbeltekst stelt dat Adam 930 jaar heeft geleefd. Op grond van deze lange levensduur en die van de andere voorouders van de menselijke soort zou een kennisoverdracht van het verloren paradijs hebben plaatsgevonden. Adam zou zijn nakomelingen in kennis hebben gesteld van de eenheid van God en de noodzaak van de moraal voor een menswaardig leven. Noach zelf zou erover zijn geïnformeerd en zijn zonen zouden deze kennis aan de mensheid hebben doorgegeven in de loop van de honderd generaties die voorafgingen aan de evangelisatie.

In overeenstemming met de leer van de erfzonde was de herinnering eraan zeker wel wat vervormd, al was ze niet ontaard in een volledige omkering van feiten – onder meer bij de weergave van de augustijnische traditie door de jansenisten. Ook wekt het geen verbazing, dat de 'heidenen', die door de missionarissen zijn aange troffen, de dragers zijn van de grondprincipes van een eerste religie. Het kwam er dus op aan, dat de missionaris zich op deze erfenis baseerde, haar zuiverde en aantoonde hoe de christelijke openbaring haar bewaarde en tot voltooiing bracht. Kortom, de religie van de 'heidenen' is gezond. Een dergelijke houding kon zich ook beroepen op de woorden van Paulus over het universele van de kennis van

God. Dit was tegengesteld aan het pessimisme van de augustijnen-
sische Middeleeuwer en van de gereformeerden.

Deze vluchtige opmerkingen laten zien dat de toetreding van
Teilhard de Chardin tot de orde van de jezuïeten hem ervan verze-
kerde, dat men volledig openstond voor de religieuze uitingen van
de natuur, als zijnde een verwachting in de richting van een vol-
tooiing. Maar voor Teilhard was deze visie te smal geworden. Hij
ging verder.

1.2 Waarin de visie van Teilhard nieuw was

Het beeld dat door de traditie werd opgeroepen kon een geest als die
van Teilhard niet bevredigen. Hij zag hoe de mens zich als fenomeen
ontvouwde binnen een kader dat veel groter was geworden dan het te
korte traject van de geschiedenis. Hij voegde de geschiedenis van de
mensheid in in een onmetelijk fresco, waarbij gerekend moet worden
in miljoenen jaren – die van de geschiedenis van het universum en
van het leven op aarde – en van honderduizenden jaren voor de
mensheid in haar vorming van een fylum aan de grote boom van het
leven. De inzichten en de kennis van Teilhard op het gebied van de
paleontologie noodzaakten hem ertoe te breken met het idee van een
te korte geschiedenis van de mensheid, waartoe het traditionele per-
spectief onmiddellijk opriep. Hij gaat voor het avontuur, dat aanmer-
kelijk langer duurt. Teilhard vergroot de ruimte om het plan van God
te begrijpen. Hij plaatst zichzelf in een perspectief, dat overeenkomt
met een wordingsfilosofie, waarin de geschiedenis van de mensheid
slechts een deel is, omdat zij verbonden is met het hele universum.

Deze brede blik brengt Teilhard tot een volledige herijking van de
traditie. Het is geen toeval dat de aanleiding voor de moeilijkheden
die Teilhard ondervond, gelegen was in een vertrouwelijk briefje aan
een collega, die hem had gevraagd naar zijn visie op de theologie van
de erfzonde in samenhang met de evolutie en de oorsprong van de
mens. Teilhard heeft daarop een beknopt antwoord gegeven. Hij
heeft zich echter niet ervan afgemaakt door te zeggen, dat het onmo-
gelijk was zich te houden aan de traditionele uitleg van de Bijbel, die
Adam en Eva als historische figuren ziet. De reden van zijn afwijzing

van de erfzonde is niet alleen een kwestie van exegese van de tekst in het boek *Genesis*. Het gaat in wezen om de visie op de totale geschiedenis van de mensheid, en meer nog van het leven, en dus, voor een religieuze geest als de zijne, van het plan Gods.

De theologie van de erfzonde is gebaseerd op de letterlijke lezing van het verhaal, dat de hoofdstukken 2 en 3 van het boek *Genesis* beslaat. De geschiedenis van de mensheid wordt gezien als het verlies van een vanaf den beginne volmaakte toestand. De volmaaktheid is dus van meet af aan een gegeven; de mensheid hoefde slechts in deze volmaakte zaligheid te leven, waarin alle dagen gelukkig zouden zijn. Slechts door zijn schuld en de directe gevolgen daarvan – de verstoting uit het paradijs – heeft de geschiedenis een tragische wending genomen. De redding berust uiteindelijk slechts op een herstel van de oorspronkelijke staat.

De visie, die de evolutietheorie en de geschiedenis van het leven aan Teilhard geven, is een geheel andere; zij behelst het tegenovergestelde. De paradijselijke volmaaktheid ligt niet achter ons, zij ligt vóór ons. Het leven is in zeer elementaire vormen gestart, erg weinig georganiseerd en wèl volgens wat genoemd wordt 'de wet van complexiteit-bewustzijn'. De levende wezens hebben zich vervolmaakt en beetje bij beetje de huidige vormen aangenomen, daarbij steunend op de successen van de generaties ervoor. Zo ziet de visie op het geheel in samenhang met het begrip van de evolutie zich geplaatst tegenover de in katholieke kringen geldende theologie, die blijft vasthouden aan een kijk op de wereld, waarin de zondeval een centrale rol speelt en die, vanwege dit feit, noch de resultaten van de evolutie noch het algemene perspectief, dat zij biedt, kan aanvaarden. Dit verklaart de vastberaden houding van Teilhards tegenstanders om hem tot zwijgen te brengen en hem te nopen binnen de grenzen te blijven van het wetenschappelijk werk, dat zij ongevaarlijk achten. De vruchten van zijn wetenschappelijk werk hangen samen met een wereldbeschouwing en zij hebben een verbinding met de theologie, aangezien Teilhard in de stijgende lijn van het leven een *vis ab ante* (een aantrekkende kracht) ziet, die hij interpreteert als de werkzame invloed van Christus. Hij doet dit

mede vanuit de lezing van Sint Johannes ("En wanneer Ik van de aarde zal zijn omhooggeheven, zal Ik allen tot mij trekken" - Joh. 12,32) en Sint Paulus ("Het heelal is geschapen door Hem en voor Hem. Hij bestaat vóór alles en alles bestaat in Hem" - Kol.1,16-17).

Vanuit zijn geloof in Christus beschouwt Teilhard aldus de waarden van de menselijke activiteiten op politiek, religieus, wetenschappelijk en persoonlijk terrein... Zo is voor hem de religie een kracht, die haar waarde ontleent aan de mate waarin zij de weg vrijmaakt om het doel ervan te bereiken. Teilhard verbindt zich dus aan alles, wat in het Nieuwe Testament overeenkomt met deze visie van een voortgang van het leven op zijn tocht naar een voltooiing. Vanuit dit gezichtspunt dient men de vooruitgeschoven positie van het christendom te verstaan in vergelijking met de wereldgodsdiensten.

1.3 De wereldgodsdiensten

Teilhard was geen kamergeleerde, die afhankelijk was van bibliotheken of van de administratieve service van zijn Kerk. Hij heeft de hele wereld doorkruist en moest daarbij wel in aanraking komen met de verscheidenheid aan godsdiensten en zien hoe belangrijk deze waren in het leven van de menselijke massa's. Zijn aantekeningen schetsen een portret van de religies van die tijd in de landen waar hij doorheen trok. De tijden zijn veranderd. Zo heeft Teilhard tijdens zijn juvenaat in Caïro kennis gemaakt met de islam in Egypte. Hij heeft een godsdienst gezien, die een beroep deed op de passiviteit en onderwerping. De islam is sindsdien wakker geworden en het beeld, dat hij geeft, verschilt met dat wat men vandaag de dag ziet: een islam in de rol van veroveraar en heerser, intolerant en zich bewust van zijn eigen religieuze en spirituele superioriteit ten opzichte van het materialistische en in haar ogen decadente Westen.

Teilhard is voor zijn wetenschappelijk werk op het gebied van de geologie en paleontologie door de uitgestrektheden van Azië getrokken. Hij heeft niet alleen wetenschappelijke waarnemingen gedaan: hij heeft kennis gemaakt met verschillende volken en beschavingen en met allerlei vormen van religie. Daardoor is zijn denken gescherpt en

heeft hij oog voor het religieuze wereldwijd. Hij heeft dit met welwillendheid gezien.

Teilhard heeft nooit de blikvernaauwing op de Europese universiteiten van nabij ervaren, waar de mening opgeld deed dat de religie niets anders was dan de vrucht van een archaische of primitieve geestgesteldheid. Voor hem was het zo, dat de godsdiensten bijdragen aan de opbouw van de noösfeer: de wereld van de geest die tot stand komt door de inspanning van de mens. Maar Teilhards visie wijkt af van die van de godsdiensthistorici. Bij hem staat de hoop met begrippen als verandering en voltooiing centraal. Voor Teilhard zijn de godsdiensten wegen via welke de eenheid van de noösfeer werkelijkheid wordt. Daarmee geeft hij dus een zeer positieve kijk op religies in het avontuur van de mensheid.

"Het uur is zeker aangebroken, waarin een nieuwe mystiek, die zowel ten volle menselijk als christelijk is, uiteindelijk kan en moet opkomen in de tegenpolen van een verouderd oriëntalisme:[...] de weg van de wereld van morgen" ¹.

Met dit toekomstperspectief voor ogen beoordeelt Teilhard de religies op hun vermogen bij te dragen tot vorming van de noösfeer, die convergeert naar het punt-Omega. Hij stelt twee vormen van spiritualiteit tegenover elkaar, die van het Oosten en die van het Westen. In de eerste ziet hij de neiging zich neer te leggen bij het lot en een visie, die de mens terugzet in zijn vroegere staat. In de tweede ziet hij een sfeer van dynamiek vanwege haar elan de werkelijkheid te transformeren. Het woord religie duidt dus een beweging aan in de richting van een voltooiing, een verwachting en een gehechtheid in de zin, die vanaf Bergson aan dit woord wordt gegeven en in de geest van Peguy: mystiek is de betrokkenheid van het zijn op zoek naar een ervaring van het absolute in de actie en de intimiteit van zichzelf via de aansluiting bij iets, dat groter is dan het eigen zelf.

Wat Teilhard over de godsdiensten als instituut heeft gezegd is welbekend. Het lijkt me beter hier aandacht te schenken aan een

¹ Œuvres, dl. 7, p. 336

minder bekende tekst . In mijn ogen heeft deze namelijk het voordeel dat ze de dingen zegt vanuit de kern van het leven zelf en vanuit de activiteit van Teilhard, die hij 'de religie van de wetenschap' noemt.

2. De religie van de wetenschap

Teilhard reserveert het woord religie niet louter voor confessioneel gebruik. Hij verbindt zich met diegene, die ervan de kern beschreef en hij introduceert op deze wijze een antropologische, universele dimensie, waardoor hij zonder uitdrukkelijk overleg teruggaat op de werken van de grondleggers van een wetenschap van de religies, waarvan Mircea Eliade de voorhoede vormt.

2.1 Een mystiek van de wetenschap

Teilhard beperkt het woord religie niet tot de gevestigde religies: christendom, boeddhisme, islam ... noch tot de sociologische opvatting van dit begrip. Het woord religie houdt in: de verbondenheid met iets hogers dan het eigen zelf. Hij spreekt dan ook over 'de religie van de wetenschap'. Hij legt in feite bloot, dat er in de wetenschappelijke activiteit en in het onderzoek als zodanig elementen zijn die te maken hebben met de religie. Hij ziet hoe er een beweging op gang komt van de menselijke mogelijkheden en energieën in een zoektocht naar het ware en het uiteindelijke doel. Strict genomen is er dus in de moderne wetenschap sprake van een soort religieuze geest. Dit aspect verklaart waarom Teilhard zich geheel en al een christen voelt als hij een verband legt met de mystiek die in het wetenschappelijk onderzoek schuilt. Om dit te zien, stel ik u voor het artikel *La mystique de la Science* (De mystiek van de wetenschap) uit het blad *Etudes* te lezen, waaruit ik uitvoerig zal citeren.²

De tekst begint met een beschrijving van de menselijke activiteit tijdens de wording van het leven en van het denken, en wèl zodanig dat deze daarmee de loop van de geschiedenis van de mensheid en van het denken volgt. Hiervan vormt de wetenschap het hoogtepunt.

² In de verzamelde werken (*Oeuvres*), deel 6 (t. 6) *L'énergie humaine*, Edition du Seuil, 1962, p. 201 ff *La mystique de la science* (maart 1939). Dit werk verscheen in het Nederlands als *De menselijke energie* in twee uitgaven: 1. bij Het Spectrum (1968) in de Bibliotheek Teilhard de Chardin deel 13 en 2. Bij Servire bv. (Katwijk 1979). Het desbetreffende artikel *De mystiek van de wetenschap* staat daarin op de blz. 174-194

*"Verlicht door de ontdekking van de tijd, dit wil zeggen van een globale en voortdurende evolutie van het heelal, had de mens eindelijk het geheim van de kracht gevonden die hem vanaf den beginne voortdreef om te zoeken. Tot dan toe had hij instinctief, zonder hem goed te begrijpen, de ingeboren smaak gevolgd die hem ertoe aanzette de natuur te exploreren. [...] Thans kon hij deze eindelijk voor zijn rede definiëren en rechtvaardigen. Het was niet langer alleen weten uit nieuwsgierigheid, weten om te weten; maar weten door getrouwheid aan een universele ontwikkeling die zich van zichzelf bewust werd in de menselijke geest, weten om te scheppen, weten om te zijn. De wetenschap zag van toen af aan als haar functie het voortzetten en voltooien in de mens van een nog onvolledig gevormde wereld. Zij kreeg de gestalte en de grootheid van een heilige plicht. Zij laadde zich met toekomst. In het grote lichaam, dat reeds geboren werd, van een mensheid die zich groepeerde om de daad van de ontdekking, had zich tenslotte een ziel geopenbaard: een mystiek van het onderzoek."*³

Deze tekst laat zien, dat de wetenschappelijke activiteit voor Teilhard niet zo maar een activiteit is als alle andere. Zij wordt als iets geheiligds gekwalificeerd. Zij is het hoogtepunt in de ontwikkeling van de geest in haar zoektocht naar waarheid. Dit zoeken is een hartstocht, die niet alleen de nieuwsgierigheid wekt, maar de hele mensheid in een collectief avontuur meesleept. Maar deze passie is gesmoord

2.2 De materialistische vervreemding

... deze passie wordt onvoldoende doorleefd. Teilhard voelt zich genoodzaakt te onderstrepen hoezeer zij tekortschiet – opdat de voorwaartse beweging zich bevrijdt van degene die haar belemmert. Tegenwoordig waarden wij, bij alle ontnuchtering die onze tijd kenmerkt, de begrippen niet op dezelfde wijze. Het woord

³ Pierre Teilhard de Chardin *De menselijke energie*, p. 183 onder 4. 'De godsdienst van de wetenschap'.

'voortgang' had destijds ook een sterk emotionele en mobiliserende lading.

*"In deze bliksemflits die schitterde in het hart van de mens om hem de wijde en de verantwoordelijkheden van zijn aardse werkzaamheden te openbaren, lag – wij moeten het nogmaals zeggen – een definitief element van waarheid. Maar in de loop van de historische ontwikkeling van alle dingen moet men steeds een plaats inruimen voor opeenvolgende benaderingen.[...] Wij verwonderen ons dus niet als, gedurende een eerste fase van haar expliciteatie, de mystiek van de voortgang de simplistische en heden overleefde vorm van een soort aanbidding van de wetenschap heeft aangenomen...."*⁴

Teilhard durft te spreken over de 'godsdiens van de wetenschap'. Hij ziet deze geboren worden bij de rationalistische denkers, die het moderne bewustzijn hebben gevormd. Hij erkent hun grootheid.

*"Het is rechtvaardig een elan vol verhevenheid en een immense rechtschapenheid toe te kennen aan de godsdiens van de wetenschap, zoals deze tot uitdrukking komt in zijn begin, ofwel in de filosofische uiteenzettingen van la Grande Encyclopédie, ofwel in de positivistische conclusies van Auguste Comte of van Marx, ofwel in de christelijke of semi-christelijke aspiraties van Lamennais en van Renan. Door zich over te geven aan de dromen van een mensheid die voor het eerst zich bewust was van de grootheid van haar aardse taak, gehoorzaamden de mensen van de vorige eeuw aan een diepliggende levenswet; en uit hun enthousiasme is onze huidige wereld voortgekomen. In wezen was hun visie van een heelal in voortgang juist; ook wij leven nog in deze visie."*⁵

⁴ Pierre Teilhard de Chardin *De menselijke energie*, p. 184 - 2^e alinea.

⁵ Pierre Teilhard de Chardin *De menselijke energie*, p. 184 - 3^e alinea

Nadat hij het belang en de waarde van deze religie naar voren had gebracht, wijst Teilhard evenwel ook op de tekorten ervan. Hij toont het materialisme zijn feilen. Hij noemt het 'een cultus van de materie' of sterker nog 'een fascinatie voor de materie'.

"Alleen, en dat was ernstig, werd zij aangetast door een dwaling die niets minder was dan een omkeer van perspectief. In plaats van de loop der dingen te laten afhangen van een hogere pool van de geest, stelde de wetenschap van de 19e eeuw zich deze loop voor als gedragen en beperkt door de elementaire krachten van het veelvoud. Zij projecteerde het centrum van de wereld naar beneden. Haar mystiek verdwaalde in de cultus van de materie. De fascinatie voor de materie."

Teilhard ziet de dwaling van het sciëntisme in de projectie van zijn methode op het totaal: de analyse. Zij leidt tot een zekere mate van idolatrie. En dat verlaagt de geest tot taken die haar minder waardig zijn. Welnu, ten gevolge van een nieuwe visie op de geschiedenis van het leven, ligt die tijd achter ons. Het mechanisme, dat de tijd ontkent, is vervangen door een historische visie van de uitsprong van het leven. Het onderzoek is dus nog sacraler geworden dan het al was. Daarom dient de christenziel er aandacht voor te hebben en zich eraan op te trekken.

"Boven heb ik gesproken over de ontdekking van de tijd en van de morele metamorfose die deze meebracht op het gebied van de wetenschappelijke waarden; het onderzoek hield op een profane bezigheid te zijn en werd een vitale en bijna heilige functie. Wij moeten thans, voordat wij verder gaan, de weerklank onderzoeken die deze intellectuele gebeurtenis heeft in de diepten van de christenziel. Niemand kan twee heren dienen.." ⁶

⁶ Pierre Teilhard de Chardin *De menselijke energie*, p. 190 - 6. De godsdienst in de wetenschap. r. 2 -9 v.b.

2.3 Een onverwachte inhaalmanoeuvre

Teilhard erkende dus dat de godsdienst van de wetenschap voor een inhaalmanoeuvre wordt uitgenodigd. Van deze inhaalmanoeuvre zou sprake kunnen zijn als de christelijke hoop bij haar op bezoek komt ... het betreft in feite een ontmoeting tussen twee vormen van mystiek, zoals in de volgende tekst wordt gezegd:

*"Gesteld tegenover een soort geestelijke revolutie, die als eerste resultaat had dat zij de mens deed knielen voor zichzelf, begrijpt men gemakkelijk dat het christendom eerst heeft gedacht aan de Beproeving op de berg, en dat het zich in eerste instantie heeft teruggetrokken in een gebaar van verontrusting en van defensief. Toevallig, wegens de materialistische interpretatie die zij gaf van de nieuwe beweging die in het heelal ontdekt was, stelde de religie van de wetenschap zich tegenover de God van het Evangelie. Op deze provocatie moesten zij die geloofden in het Evangelie, natuurlijk antwoorden met een veroordeling. Aldus ontstond, en aldus duurde de gehele 19e eeuw voort, de ongelukkige oorlog die wij maar al te goed kennen tussen wetenschap en godsdienst – een oorlog waarin men een conflict tussen de rede en het geloof heeft willen zien, maar die eerder de strijd was tussen twee tegengestelde mystieken om het mensenhart te beheersen. Maar, als men erover nadenkt, deze oorlogstoestand vroeg erom zich op te lossen in een hogere synthese. Psychologisch bracht hij een geforceerde situatie mee en bijgevolg kon hij niet blijven voortbestaan. Ziehier waarom."*⁷

Teilhard ziet in deze situatie, die zo kenmerkend is voor het modernisme, een analogie met hetgeen de geschiedenis van het christendom aantoont. Het conflict is te wijten aan een verkeerde opvatting van het christendom. Hij preciseert dat als volgt:

⁷ Pierre Teilhard de Chardin *De menselijke energie* - De godsdienst in de wetenschap. p. 190 - 3^e alinea t.m.. 2^e alinea p. 191

*"Van het christendom kan men nooit precies zeggen op welk punt het een leer is of een perspectief van universele transformatie. Door de Incarnatie is God afgedaald in de natuur om deze op hoger plan te bezielen en haar tot Zich terug te brengen: dat is het christelijke dogma in zijn substantie. In zich kan dit dogma zich verenigen met heel wat van de diverse voorstellingen van de ervaringswereld."*⁸

Teilhard beschouwt dus de huidige stand van wetenschappelijke kennis als een kans voor het mystieke werk van de voltooiing, dat inherent is aan het wetenschappelijk onderzoek.

*"Thans, nu het stof van de eerste veldslagen optrekt, beginnen wij, zo schijnt het, in te zien: een heelal met evolutiestructuur zou – mits de richting van zijn beweging goed is – per slot van rekening weleens het milieu kunnen zijn dat het gunstigst is voor de ontwikkeling van een edele en homogene voorstelling van de Incarnatie. Het christendom zou verstikt zijn in een materialistisch evolutionisme. Vindt het niet zijn geschiktste klimaat in de grote opstijgende perspectieven van een heelal dat gevoerd wordt naar de Geest? Wat is er beter dan een opstijgende antropogenese om te dienen als achtergrond en basis voor de neerdalende verlichtingen van een Christogenese?"*⁹

Dit is het eerste gedeelte van een artikel, dat verscheen in het kwartaaltijdschrift *Aujourd'hui* van de Association des Amis de Pierre Teilhard de Chardin, 114 rue de Vaugirard, 75006 Paris, juni 2011 - nr. 38. De schrijver ervan is 'professeur honoraire de l'Institut catholique' van Toulouse en lid van de 'Académie pontificale des Sciences'. De vertaling werd verzorgd door Henk Hogeboom van Buggenum. (red.)

⁸ Pierre Teilhard de Chardin *De menselijke energie* - De godsdienst in de wetenschap p. 191/192

⁹ Pierre Teilhard de Chardin *De menselijke energie* - De godsdienst in de wetenschap p. 192 v.a. r. 14 v.b.

Teilhard schreef heel wat brieven. Hij deed dat vaak vanuit de tent tijdens zijn vele expedities in bijvoorbeeld China en India of vanaf de boot uit Frankrijk bij terugkomst in China, het land, dat van 1923-1946 in hoofdzaak zijn werkterrein was. De brief hieronder is gericht aan Leontine Zanta,¹ de eerste vrouw in Frankrijk die een doctoraalstudie voltooide aan de universiteit (1905). Zij stond aan de basis van de feministische beweging. Teilhard was met prominente geleerden als Henri Bergson een trouwe bezoeker van haar salon.

S.S. Tjingara (voor Shanghai)
26 januari 1936

Lieve vriendin,

Vóór de drukte die mij morgen bij aankomst in China wacht, wil ik U, behalve mijn al te late gelukwensen voor het nieuwjaar, enig bericht sturen, opdat het aangename contact tussen ons beiden bewaard blijft. Ik ben U zoveel verschuldigd, beste vriendin, en ik vind het zulk een verkwikking voor geest en hart, als ik u altijd zo vol wijsheid, standvastigheid en hartelijkheid aantref, telkens als ik terugkom in Europa. Ach, als er eens uitsluitend vrouwen bestonden zoals U... Maar dan zou het te gemakkelijk zijn... de verovering van het vuur (een mooie titel voor een roman, vindt U niet?).

Naar de buitenkant beoordeeld is mijn leven, sinds ik in september Frankrijk verliet, niets anders geweest dan één groot en schoon avontuur. Zodra ik in India aankwam, ben ik naar Kashmir gegaan, een fantastische korf met lover, die rood wordt zodra de herfst hem aanraakt, tussen de besneeuwde ketenen van de Pei Pangel (hoger dan de Mont Blanc) en de grote Himalaya. Daarna heb ik twee maanden in de woestijn, of semi-woestijn, van Punjab en de Midden Indus doorgebracht. Tenslotte hebben we onze veldbedden verhuisd naar de verrukkelijke vallei van de Norbada (Centraal-India), midden in de jungle, tussen de apen en de papegaaien. En al die tijd hebben we voortdurend handen vol nieuwe zaken opgeraapt. Daarna ben ik, van Calcutta, naar Java afgezakt, waar een andere vriend, de jonge

¹Zie: *Pelgrim van de toekomst - Brieven van Teilhard de Chardin aan Leontine Zanta*, ingeleid door Robert Garric en Henri de Lubac, Desclée de Brouwer, Brugge/Utrecht, 1966, 140 blzz.

von Koenigswald² mij de primeur van andere, buitengewone ontdekkingen op prehistorisch gebied aangeboden heeft, in een omgeving vol vulkanen en palmbomen. Tenslotte heb ik in Batavia de Hollandse boot genomen, waarop ik mij nu bevind. En langzamerhand, tegen dat de moesson begint, onder een steeds kouder en grijzer wordende hemel (vanmorgen lag er sneeuw op de bergen van Fukien), naderen wij weer de moddervlakten van de Yangtse, die ik nu hevig verlang terug te zien. Er wachten zoveel mensen en dingen op me in Peking. Hoe zal ik mijn *Geological Survey*³ aantreffen, na de nieuwe Japanse opmars?... Ondanks dit punt dat mij zorgen geeft, en die groter worden naarmate ik nader, ben ik, tenslotte, blij dat ik niet heb afgezien van de expeditie (de reis naar India), die ik eerst met tamelijk veel bezorgdheid tegemoetzag.

In technisch opzicht heeft deze herfst veel bijgedragen om mijn wetenschappelijk gezichtsveld te verbreden en te verhogen. En als mijn ogen er steeds meer voor opengaan dat er nu voor de mens veel belangrijkers is dan het verleden waarop hij zich moet werpen, dan blijft toch altijd nog het feit bestaan, dat ik behoefte heb aan een platform waarop ik mijn stem kan laten horen over belangrijke punten. Maar toch gaat alles goed. Opnieuw geloof ik er goed aan te hebben gedaan, de draad die het leven voor mij gespannen heeft, tot het eind te volgen.

Wat mijn innerlijke belangstelling en gedachten geheel in beslag neemt – U weet het reeds – is de poging om binnen in mij te versterken, en in mijn omgeving meer bekend te maken, een nieuwe religie (laten we het een beter soort christendom noemen, als U wilt), waarin de Persoonlijke God niet langer de grote 'neolithische' eigenaar van vroeger is, maar de ziel van de Wereld, waarom ons cultureel en godsdienstig tijdperk roept. Vooral na Calcutta heb ik, tijdens twintig dagen eenzaam reizen, veel nagedacht – en veel gebeden...

² De bibliotheek Teilhard de Chardin in 23 deeltjes rond 1963 verschenen bij Uitgeverij Het Spectrum/ Utrecht-Antwerpen, stond onder redactie van prof. dr. G.H.R. von Koenigswald en dr. N.M. Wildiers.

³ Teilhard was destijds in dienst van het museum Hoang Ho in Tientsin en van de Geological Survey in Peking. In het door onze stichting uitgegeven boekje met zijn Brieven aan Edouard Le Roy (1921-1946) staat op blz. 119 een afdruk van zijn visitekaartje in het Engels en in het Chinees met vermelding van deze dubbelfunctie.

Vóór mij uit, schijnt de weg duidelijk te zijn afgebakend: het gaat er niet om, de Christus, van boven af, aan de wereld op te leggen, maar om het Heelal te 'panchristianiseren'. Het tere punt (ik heb het gedeeltelijk aangeroerd in *Christologie en evangelie*) is dat men, door deze weg te volgen, ertoe komt, niet slechts het gezichtsveld te verbreden, maar bepaalde perspectieven om te stoten: het kwaad (niet langer straf voor een begane fout, maar 'daadwerkelijk' teken van vooruitgang), en de Materie (niet langer een minderwaardig en schuldwaardig element, maar een stramen van de Geest); waardoor deze dingen een betekenis krijgen die diametraal tegenovergesteld is aan de betekenis die gewoonlijk als de christelijke wordt beschouwd. Door deze transformatie komt de Christus in oneindig grotere gestalte voor ons te staan (tenminste, dat is mijn overtuiging) – en alle zoekers en verontrusten in onze dagen, met wie ik erover gesproken heb, denken erover als ik. Maar is het nog wel de Christus van het evangelie? En als Hij het niet is, waarop rust dan in 't vervolg hetgeen wij proberen op te bouwen?

Ik weet niet of onder de talloze confraters die mij voorafgegaan zijn, of die mij volgen op de weg waarlangs ik mij voortbeweeg, velen (of zelfs maar een enkele, ...maar dat komt mij ongelofelijk voor) zich realiseren, hoe belangrijk de stap is die allen bezig zijn te zetten. Maar ik begin het heel duidelijk in te zien. Één ding stemt mij rustig: namelijk dat binnen in mij het steeds sterker wordend licht gepaard gaat met liefde, en met het verliezen van mijzelf in Één die groter is dan ik. Dit is een teken dat niet bedriegt. Heimelijk verschans ik mij dus in de wetenschap dat het Zijn oneindig veel groter is en meer vernieuwingsmogelijkheden biedt dan onze logica ons wil doen geloven. Zoals in het geval van elke beweging, zal de paradox van de godsdienstige verandering, die bezig is zich te voltrekken, zich oplossen door de loop der beweging zelf. *Solvitur eundo*.

Onder invloed van deze overwegingen richt ik mijn geest geleidelijk op het schrijven van een nieuw essay, waarin, naar ik meen, het beste van mijn laatste vondsten zich zal concretiseren: *Het persoonlijk Heelal*, of beter *Schets van een persoonlijk Heelal*. Ik zou daarin willen analyseren, wat de Wereld wordt vanaf het ogenblik dat men er een plaats in reserveert voor het 'persoonlijke'

(wat ontegenzegglijk een ervaringsfeit, ja zelfs de grondslag der ervaring is). Hoe langer hoe meer transformeert alles zich, de moraal smelt samen met het fysische, de individualiteit vindt haar verlengstuk in Universaliteit, de materie wordt de structuur van de Geest. En zo komt men bij een voorstelling. van zaken die grenst aan het neo-christianisme, waarover ik hierboven sprak. Ik wil mij niet haasten met het schrijven van dit essay. Maar ik gevoel dat de gedachten scherpere omtrekken krijgen en zich organiseren.

Uit een ander oogpunt heb ik in de loop der laatste maanden gelegenheid gehad om mijn kennis van de Aziatische volken te ontwikkelen. Deze nieuwe ervaringen hebben mij slechts versterkt in de overtuiging dat niets gevaarlijker zou zijn voor de humanitaristen (waartoe ik mijzelf reken), dan het oog te sluiten voor de complexiteit (of heterogeniteit) van de menselijke massa. Zoals ik in een persoonlijke brief aan Maurice Brillant uiteengezet heb, naar aanleiding van een pro-Abessijns manifest dat men mij (gelukkig te laat) vroeg te tekenen, heeft de wijsgerige of 'bovennatuurlijke' eenheid van de menselijke natuur, niets te maken met de rassengelijkheid, wat betreft hun fysieke capaciteiten om bij te dragen aan de opbouw van de Wereld. En dat is, niet het andere, het punt waarom het gaat in de kwestie tussen Abessinië en China. Onder de valse leuze van 'expansie-oorlog' (die in zichzelf immoreel is: 'het recht van de sterkste') verstaat men, geloof ik, vaag een 'constructie-oorlog', dat wil zeggen. het recht dat de Aarde zou hebben om zich te organiseren, door desnoods met geweld de weerspannige en minder ontwikkelde elementen te onderdrukken. Op dit punt sta ik, als het erop aankomt, aan de kant van Mussolini, tegen de links-liberalen en de missiologen. Het punt waarop Mussolini, naar het mij voorkomt, volkomen ongelijk heeft, is, als hij op laffe en onnodige wijze geweld gebruikt (terwijl andere factoren hadden kunnen meespelen), en dat hij dit doet op gevaar af, de ideeën en de banden die het westelijk blok met veel moeite tot stand bracht, in gevaar te brengen.

Ik zou daarover een artikel willen schrijven, maar ik zou niemand weten, die het met mij eens is, noch een tijdschrift, dat bereid zou

zijn om het te publiceren.⁴ Toch geloof ik dat het objectieve feit vóór ons ligt: 1° Er is geen internationale moraal mogelijk zonder vooraf aan te nemen, dat er een Aarde moet worden geconstrueerd boven de Staten uit; 2° en als eenmaal tot zulk een constructie besloten is, moet alles meeplooiën, en, omdat niet alle etnische groepen dezelfde waarde hebben, moet men ze domineren (wat niet hetzelfde is als dat men ze moet verachten – integendeel). Met andere woorden – men zou officieel tegelijkertijd moeten erkennen :

1° De prioriteit en het primaat van de Aarde boven de naties.

2° De ongelijkheid der volken en der rassen.

En juist dit eerste wordt op het ogenblik door de communisten... en de Kerk miskend. En het tweede wordt even zeker miskend door de fascisten (en natuurlijk door de minder ontwikkelde volken). Daarom zal iedereen tegelijk de man aanvallen, die de waarheid zegt. Maar – als het nochtans de waarheid is!...

Om nog eens op mijn ervaringen terug te komen – ik kreeg niet de indruk dat India veel meer creatieve kracht heeft behouden dan China of Japan. En in haar huidige godsdienst ligt de krachtigste waarschuwing aan het adres van een Kerk, die zou dreigen zich te laten overheersen door rituele manifestaties en allerlei vormen van bijgeloof, hoezeer deze ook versluierd mogen zijn. Ik heb dikwijls gehuiverd, omdat ik onszelf 'in hen' herkende.

Vaarwel, vriendin. U ziet dat ik babbel alsof ik bij U was... maar 't is lang niet zo aangenaam.

God bless you.

P. TEILHARD, s. j.

⁴ Pater Teilhard zal deze gedachten verder ontwikkelen in *Sauvons l'humanité*, Peking, 11 november 1936, blz. 34, dactyl. Een verkorte uitgave van de tekst zal verschijnen in de *Etudes* van 30 oktober 1937, blz. 145-165, onder de titel *La crise présente. Réflexions d'un naturaliste*. De oorspronkelijke tekst is verschenen in P. Teilhard de Chardin, *Science et Christ*, Parijs, Seuil, 1965, blz. 167-191.

Interpreterende samenvatting van de visie op het wereldbeeld van Pierre Teilhard de Chardin¹

Het zijn vooral drie gedachten, die bepalend zijn voor Teilhard's visie op het wereldbeeld. Omdat hij priester was, zag hij telkens verband tussen wetenschap en religie. In de uitwerking van zijn theologische reflexies op natuurwetenschappelijke gegevens maakt hij fouten.² Zijn poging om tot een synthese tussen beide te komen is echter juist op het ogenblik bijzonder belangrijk. Vandaar dat we hier nader op zijn visie ingaan.

HET NIEUWE, DRIEVOUDIGE INZICHT

1. EVOLUTIONAIR WERELDBEELD

Zeer langzaam is men zich aan het realiseren, dat de kosmos niet statisch onveranderlijk is. Copernicus en Galilei hebben ontdekt, dat de aarde niet het middelpunt is van het heelal. Maar deze ontdekking strekt zich in zijn gevolgen veel verder uit, dan alleen maar tot het terrein van de astronomie. De mensheid zelf bleek toen geraakt te zijn. Het hele wereldgebeuren, waarin de mensen een steeds grotere rol gaan spelen, is evolutionair; het maakt een ontwikkeling door, ook in kosmisch opzicht. Het wereldbeeld is noch wetenschappelijk, noch theologisch te vatten in een onbeweeglijk gesloten systeem. Hierop doordenkend moet men trouwens zeggen, dat dit voor de hand ligt. Als het wereldgebeuren in een gesloten systeem te vatten was, zou dit impliceren, dat wij, mensen, Gods schepping uitputtend hadden doorzien, m.a.w. dat ons verstand grensde aan dat van God. Reeds Adam werd tot het blasfemisch denken bekoord, om aan God gelijk te zijn, en hij viel zeer diep.

¹ Genomen uit: W.P.J. Lunter: *Evolutie, natuurwetenschap en geloven - voor de godsdienstles in de hoogste klassen van vwo en havo*, Uitg. L.C.G. Malmberg, 's Hertogenbosch, Nihil obstat: L.J. de Kort, libr. Cens. Eindhoven 15 augustus 1966, Imprimator: M.A.P.J. Oomens, vicaris generaal, 's Hertogenbosch, 16 augustus 1966, 2e dr. - p. 38-60

² N.B. Welke de fouten zijn die Teilhard maakt in de uitwerking van zijn theologische reflecties wordt niet aan de leerlingen vermeld. (*Henk Hogeboom v.B.*)

Integendeel, het lijkt steeds meer waarschijnlijk dat geen mens ooit de schepping in zijn geheel én in onderdelen zal kunnen bevatten. Zowel het wetenschappelijke als theologische denken zullen evolutionair blijven.

2. DIMENSIE VAN DE TIJD

Men kan zeker niet een juiste kijk op het wereldbeeld krijgen als men uitgaat van de kennis op een bepaald ogenblik in de tijd, een foto, een momentopname. Het wereldgebeuren is een eindeloze film. Zelfs al fixeren we een *close-up* dan draait de film nog verder. De dimensie van de tijd moet noodzakelijk verdisconteerd worden in onze beschouwing van het wereldbeeld, dat dus eigenlijk een wereldfilm blijkt te zijn. Dan blijkt, dat de kennis van verleden, heden en toekomst nog zeer onvolledig is. En dan blijkt ook hier weer de grootheid van God, voor Wie duizend jaar zijn als één dag, voor Wie alles 'nu' is, voor Wie geen verleden of toekomst bestaat. Dan blijkt het ook eenzijdig te zijn om het wereldgebeuren alleen natuurwetenschappelijk of alleen filosofisch of alleen theologisch te willen benaderen. In dat geval belicht men een bepaalde zijde, terwijl de rest in het donker blijft. Natuurlijk kan ons kennen nu eenmaal niet ineens comprehensief zijn; in feite dus zullen we de verschillende zijden wel na elkaar moeten benaderen en zullen de verschillende soorten wetenschap elkaar moeten aanvullen.

3. SAMENHANG DER DINGEN

Tenslotte blijkt ook dat alle dingen in het heelal (van ster tot levenscel toe) innerlijk ten nauwste samenhangen. Er bestaat een veel groter verband tussen de bestaande dingen dan men vroeger ooit dacht. Het heelal is niet een soort huiskamer, waar zon, aarde, maan en sterren de meubels van vormen. Zelfs is het geen machtige machine, die werd gebouwd uit *prefabricated* onderdelen en die nu al miljarden jaren feilloos loopt. Het heelal is geen systeem in beweging maar een systeem in groei en wording. Het is geen machine, maar een organisme. In hun oorsprong vormden de onderdelen een eenheid. In de ontwikkeling is die eenheid enkel schijnbaar tot veelheid gegroeid. De afzonderlijke delen die wij constateren zijn echter eenheid gebleven.

Een duidelijk voorbeeld van deze samenhang vinden we in de levensontwikkeling. In het eerste stadium van de embryonale groei blijkt er een frappante gelijkenis te bestaan tussen zeer uiteenlopende dieren en de mens. Opnieuw blijkt God groter dan wij ooit hadden kunnen denken. Hij heeft uit het niets ontworpen, wat wij een heel klein beetje beginnen te begrijpen. Uit de samensmelting van ei- en zaadcel groeit het wonderlijke wezentje, dat wij baby noemen: compleet met maagje, hartje, vingertjes met nageltjes. Het lijkt of deze ontwikkeling een afspiegeling is van het kosmisch gebeuren: uit de oernevel groeide wat wij de wereld noemen: compleet met zon, sterren, planten en mensen. Na de aanvankelijke eenheid van geloof en natuurlijk weten, kwam de tegenstelling: geloof en verlichte rede: het was eigenlijk alleen maar menswaardig, om dat aan te nemen, wat men kon inzien en bewijzen. Toen is men, van kerkelijke zijde, gaan aantonen dat beide elkaar nooit konden tegenspreken, 'want ze hebben beide God tot bron'. Nu blijkt dat beide elkaar nodig hebben, elkaar bevruchten moeten, met elkaar een synthese vormen.

DE MENSHEID ALS POSTULAAT VAN DE EVOLUTIE

Het behandelde drievoudig inzicht is de mensheid aan het schokken. Al was de rustige zekerheid in een onaantastbaar wereldbeeld al enigszins aan het wankelen, nu blijkt pas ten volle hoe tastbaar en aan juist menselijke invloed onderhevig de aarde is, en hoe snel de afstand tussen aarde en 'de rest' voor de mens aan het afnemen is. De rustige zekerheid maakte plaats voor twijfel en deze dwingt ons in toenemende mate tot zoeken en experimenteren. Dit blijkt ook voor de hand te liggen, want uiteindelijk zijn wij letterlijk uit de aarde voortgekomen. Wat dit betreft is ons ontstaan veel bijbelscher dan de wetenschap aanvankelijk dacht. Wij zijn met de aarde verbonden als de bloem met de grond, laat het dan zijn dat de stengel zoveel langer is gebleken dan de bijbel vertelt. Als we de geschiedenis van het heelal tot nu toe nagaan, dan kunnen we hierin drie fasen vinden, die door pater Teilhard de Chardin als volgt omschreven worden:

- a. geosfeer;
- b. biosfeer;
- c. noösfeer.

Deze drie sferen volgen elkaar logisch op. Over ieder van deze drie enkele opmerkingen. In de voorafgaande hoofdstukken zijn ze uitgebreid beschreven.

- a. *Geosfeer*. Gekenmerkt door de simpliciteit der stof. Dit wordt door Teilhard zeer sterk benadrukt. De natuurwetenschappen spreken dan ook over vrije atoomkernen in de zgn. oernevel.
- b. *Biosfeer*. De stof wordt meer complex en hiermee ontstaat het psychisme. Op dit punt is de zgn. wet van Teilhard beroemd geworden, die, wat eenvoudig geformuleerd, hierop neerkomt: naarmate de structuur van de stof meer ingewikkeld wordt, is de mogelijkheid tot een hoger psychisch vermogen gegeven. Dit psychisme is dan ook niet alleen beperkt tot de mens, maar reikt via de hogere dieren terug tot in de geheimzinnige diepte van de dode stof.
- c. *Noösfeer*. Hier vinden we de wet van Teilhard terug: de psychische groei van de mens hangt ten nauwste samen met de toenemende complexiteit van de opbouw der hersenen, speciaal de hersenschors. (Een lichamenlijk proces dus.) Hiermee werd het reflexieve bewustzijn en de mogelijkheid tot vrijheid gegeven. De facto loopt heel de evolutie op de mens uit. Evolutionair gezien is de jonge mens ($\pm 2,5$ miljoen jaar) de bekroning van de geschiedenis der kosmos (± 10 miljard jaar). Uit het geloof weten we, dat Christus de meest volmaakte, gave, edele mens is van alle tijden. Is het oneerbiedig om Christus te zien in het raam van de evolutie? Mij dunkt juist van niet. Evolutionair gezien is Christus de mooiste 'bloem' der evolutie. In hem vindt de evolutie haar summum, vindt de ontwikkeling der mensheid haar hoogtepunt. In hem kunnen alle mensen, die na hem komen, het Persoon geworden ideaalbeeld vinden van de mens, waarop ze zelf moeten proberen te lijken.

HOOFDSTUK VI: DE MENSHEID IN DE TOEKOMST

De bestudering van de evolutie dwingt de mens bijna tot de vraag naar de toekomst. Hij is er zich meer dan ooit van bewust, een moment te zijn in de geschiedenis, een 'historische mens'. (Dit aspect werd reeds sterk in het marxisme benadrukt.) Het lijkt

wetenschappelijk onwaarschijnlijk, dat de ontwikkeling stil zou blijven staan, nu de mens zich die ontwikkeling realiseert en er zelfs een zekere vat op begint te krijgen: de ontwikkeling steeds meer in eigen hand gaat nemen.

1. DEGENERATIEVERSCIJNSELEN

Wetenschappelijk staat het wel vast, dat er spontaan geen nieuwe diersoorten meer tot ontwikkeling komen. Wel heeft de mens – evenals bij planten – bepaalde bestaande rassen veredeld. Ook kruist hij rassen. Maar in de natuur ontstaan niet 'vanzelf' nieuwe soorten meer. Verschillende soorten zijn aan het uitsterven (b.v. olifanten, bizons, neushorens). Dit is geen uitroeien van buitenaf, maar deze soorten dragen de 'kiem van het bederf' in zich. Verder schijnt men in de stof zelf een degeneratie waar te nemen, evenals in het weerbeeld. Ook op deze beide terreinen is de mens aan het ingrijpen (plastic, regenmakers). En alleen hijzelf schijnt nog in opgaande lijn te zijn. Numeriek en in geestelijke activiteit groeit hij voortdurend.

2. DE MENSELIJKE INVLOED OP DE EVOLUTIE

De mensen zijn er zich steeds meer van bewust aan het worden, dat zij de richting der evolutie voor een groeiend deel aan het bepalen zijn. Maar dit sluit ook de verantwoordelijkheid in voor het antwoord op de vraag: 'Waar gaan we in het nieuwe jaar (eeuw, eon) naar toe?' En dit bepalende, samen met de verantwoordelijkheid, beperkt zich niet enkel tot economisch, numeriek, sociaal, cultureel, technisch, politiek of welk ander vlak ook: het gaat hier om de mensheid als totaliteit, de mens als soort, de mensen van nu én van morgen.

3. VERSCIJNSELEN HIERVAN

Het lijkt geen twijfel of mede hier moet de verklaring gezocht worden voor verschijnselen als: de existentiële angst, het groeiend bewustzijn naar eigen verantwoordelijkheid, dus ook de nationaliteitsgedachte (in evolutionair achtergebleven gebieden), de Amerikaanse en Europese eenheidspolitiek, de groeiende samenwerking op neutraal-wetenschappelijk terrein en ook bijvoorbeeld de toenemende invloed van de techniek op het alledaagse leven. Vroeger

waren er immers zoveel dingen, waar je 'niets aan kon doen', dat was nu eenmaal zo. Voor de gelovige christen was alles 'Gods wil'. Ergens is het een geruststellende gedachte, dat 'je er niets aan kunt doen'. Nu blijkt, dat juist wij mensen in toenemende mate afhankelijk aan het worden zijn van andere *mensen*, niet van God of van een onontkoombaar noodlot. En 'de andere mensen' geven ons lang niet altijd een veilig idee,

4. BEPALENDE FACTOREN

Om enigszins verantwoord een toekomstbeeld te kunnen ontwerpen zou een scherp omschreven antwoord gegeven moeten kunnen worden op deze beide vragen:

- a. Welke onveranderlijke, fundamentele *wetten* beheersen de kosmos?
- b. Hoe zal het *samenspel* zijn tussen deze wetten en de vrij handelende mens?

ad. a. *De wetten.* Deze schijnen in het vlak der biologie, medische wetenschap, psychologie veel minder omvangrijk en stabiel te zijn dan bijvoorbeeld in het vlak der astronomie, mechanica., natuurkunde, hoewel ook de wetten hier een veel minder absoluut karakter dragen dan men vroeger dacht (relativiteitstheorie). Telkens opnieuw blijkt echter wel heel speciaal het leven juist niet 'machinaal te verlopen'.

ad. b. *Samenspel.* Dit gaat enkel uit van de vrije mens. Zijn vrijheid echter is een 'vrijheid in situatie' (moderne filosofie). Hij is zeker niet absoluut vrij. Zijn vrijheid wordt beperkt door zijn situatie (afkomst, welstand, verblijfplaats, aanleg, onverwachte omstandigheden enz.). Toekomstvoorspellingen dragen dan ook geen deterministisch karakter, maar gaan meer in de richting van een waarschijnlijkheidsberekening.

5. DE MEEST WAARSCHIJNLIJKE RICHTING

Het lijkt wel duidelijk dat de verdere ontwikkeling zich zal afspelen in de noösfeer. De vierde (misschien laatste?) fase zou dan de noögenese zijn, het groeiproces van de geest. Wij mensen zijn

rusteloos, onvoldaan, zoekend, in tegenstelling met het leven uit de biosfeer. Wij worden opgejaagd door onze geest.

Zelfs in het zgn.'passieve' Oosten dringt de tendens tot Westerse activiteit door. (En 1500 jaar geleden al schreef St. Augustinus: 'Onrustig is ons hart, o Heer, totdat het rust vindt in U.') Wij kunnen met de door ons ontwikkelde krachten alle kanten uit. Wij zijn in onze 'onderwerping van de aarde' steeds verder aan het gaan. En nu kunnen we nog hoger gaan opbloeien, maar ook werken naar een catastrofale ondergang. De richting die de verdere ontwikkeling in zal slaan hangt af van de lijn die de noögenese gaat volgen. Deze lijn wordt op het ogenblik gedragen door deze 2 steunpunten:

- a. een groeiend verlangen naar eenwording
- b. een groeiende activiteit van de geest.

ad. a. *Verlangen naar eenheid.* Typerend voor de biosfeer en de noösfeer was wel de steeds verder gaande differentiatie. Deze schijnt op het ogenblik totaal van richting te veranderen en veel minder individueel toegespitst te zijn. In die zin wordt de veelsoortigheid enkelvoudiger. Bereikte resultaten blijken steeds meer de vrucht van teamwork te zijn. Dank zij de zich ontwikkelende techniek is de wereldcommunicatie sterk aan het groeien. Of hij wil of niet: de mens is wereldburger aan het worden. Wij zijn ons bewust van de algemeen menselijke solidariteit. Wij beginnen los te komen van liberalisme (ieder voor zich en God voor ons allen), en wij gaan ons verantwoordelijk voelen voor elkaar, mede bijvoorbeeld voor minder bedeeden: óók die uit Zuid-Amerika en India. Wij zijn een *family of men*.

ad. b. *Activiteit van de geest.* Als 'zoogdieren' vormen de mensen een ontzaglijk grote groep, die moet leven van een te klein stuk grond. Dit kan alleen, omdat geestesvernunft in toenemende mate aanvult, wat lichaamskracht tekort komt. Als 'zoogdieren' zonder verstand waren we ten dode opgeschreven. Steeds meer wordt het leven der mensen beheerst door de planning van de geest. Het dagelijks doen en laten (thuis, denk bijvoorbeeld aan de keuken, op straat) wordt almaar rationeler, dus o.a. ook technischer ingericht:

denk aan efficiency, standaardisering. Met aftrek van de overwaardering uit de tijd van het rationalisme moet men toch wel vaststellen, dat het juist door het verstand is dat de mens zich handhaaft, en dat de invloed van dit intellect zich steeds sterker doet gevoelen.

ad. a + b. *Eenwording en geest.* Beide verschijnselen zijn nauw met elkaar verbonden. Over de grenzen van staten, talen en rassen heen kan men een streven constateren naar gemeenschappelijke wetenschapsbeoefening. Dit uit zich in het beleggen van internationale congressen, uitwisselen van vakliteratuur en ook bijvoorbeeld in de serieuze pogingen die gedaan worden om te komen tot gezamenlijke natuuronderzoekingen (Zuidpool, maanonderzoek, onderontwikkelde gebieden, geofysisch jaar 1957).

6. DE EVENTUELE RICHTINGEN

Heel zeker zit er een bijzonder gevaarlijke kant aan deze ontwikkeling. De socialisatie kan gemakkelijk leiden tot depersonalisatie: de mens heeft alleen maar waarde in zover hij nut oplevert voor de gemeenschap. In de romans van bijvoorbeeld Gheorghiu, Kafka en Huxley als ook in veel Amerikaanse *science-fiction* verhalen vinden we dit op allerlei manieren uitgewerkt. Ook de leer en praktijk van communistische stelsels bewijzen dat dit gevaar allesbehalve denkbeeldig is. En het is dreigender naarmate de socialisatie meer onder dwang tot stand komt. Als ze echter goed beleefd wordt, laat ze iedere mens in zijn eigen individuele waarde. Er is dan geen sprake van euthanasie of van bovenaf verordonde menseselectie. Omdat hij mens is, heeft iedereen zijn eigen onvervangbare waarde. Elk totalitair systeem is dan ook uit den boze. Iedereen verdient een kans en een plaats, ook al zullen deze grotendeels bepaald worden door de eigen gaven van de persoon.

7. HET CONCRETE TOEKOMSTIGE MENSBEELD EN HET PUNT-OMEGA

(De gedachte, die pater Teilhard de Chardin hieromtrent ontwikkelt, lijkt nu, nog pas zo kort na zijn dood, zeer aanvechtbaar³.) Men zou

³ Dat wordt de leerlingen alvast zonder enig commentaar tussen haakjes even ingeprent. (*Henk Hogeboom van Buggenum*).

het ontstaan van de toekomstige mensheid kunnen zien als een soort afspiegeling van de ontstaanswijze die de mensen evolutionair hebben doorgemaakt: Van meer simpele structuren zijn de hersens van de mens uitgegroeid tot een bijna onvoorstelbare complexiteit. Deze groei bracht met zich mee het toenemen van het bewustzijn. Zo zouden ook de mensen zich onderling gaan verbinden tot een soort superorganisme, met een toenemende ingewikkelde intermenselijke structuur. Dank zij het verworven reflexieve bewustzijn blijft de eigen individualiteit behouden. In dit superorganisme komt een gemeenschappelijk bewustzijn en ook een bovenpersoonlijke eenheid tot ontwikkeling. Deze groei is doelgericht (zoals heel de evolutie) en vindt haar eindpunt in een bovenindividueel, bovenpersoonlijk centrum: het punt omega (Ω , de laatste letter van het Griekse alfabet). Hierin komen alle ontwikkelde krachten samen.

Dankzij deze doelgerichtheid zal de samenhang van *heel* de mensheid reëel mogelijk blijken te zijn, feitelijk tot stand komen en steeds hechter kunnen worden. Uiteraard is dit superorganisme heel wat anders als de *Übermensch* van Nietzsche of het aards paradijs van Karl Marx. Dit einddoel wordt de mens niet opgelegd, maar hij moet het in vrijheid zien te bereiken. De mogelijkheid blijft echter bestaan, dat onder invloed van bijvoorbeeld een communistische ideologie de ontwikkeling zal gaan in de richting van een totalitair systeem (zie boven).

Verloopt deze ontwikkeling echter goed, dan zal men gemeenschappelijk streven naar het punt-Omega. Volgens Teilhard moet men Omega niet zien als een toestand, een begrip, een vaag einddoel, maar als een Persoon. De mens is van nature nu eenmaal egoïstisch, dus dit streven in gemeenschap zal hem moeite kosten. Alleen de liefde is in staat om blijvend de menselijke activiteit te inspireren tot de zware inspanning die nodig is om het doel te bereiken. Liefde kan echter alleen maar op een persoon gericht zijn. Voor de toekomstige mensheid is dit de Persoon van God.

8. HET CHRISTENDOM IN DEZE TOEKOMST

Het is heel zeker, dat bovenstaande gedachtegang door het christendom is geïnspireerd. Het is de vraag of de toekomstige realiteit eraan

zal beantwoorden. In ieder geval kan men wel de volgende feiten vaststellen:

- a. Christus is een historische figuur, die zich midden in de geschiedenis geplaatst heeft met de uitspraak dat Hij: 'De Weg, de Waarheid en het Leven' is. Hij is de door God gezonden, mensgeworden eis tot geloof, hoop en liefde. Hij is op deze punten haast angstwekkend imperialistisch.
- b. Het is minstens buitengewoon merkwaardig (en zuiver menselijk waarschijnlijk onverklaarbaar), dat Christus 2000 jaar geleden met een boodschap kwam, die in de toenmalige wereld onverteerbaar leek:
 1. elke mens apart heeft een eigen onvervangbare waarde, en
 2. alle mensen moeten van elkaar houden (te realiseren in het mystieke lichaam).

Evolutionair gezien is een gedeelte van de mensen (onder invloed van het christendom?) hier nu pas naar toe aan het groeien: wat Christus 2000 jaar geleden preekte, wordt nu door steeds meer mensen – ook buiten het christendom – als juist aangevoeld, m.a.w.: evolutionair kwam Hij precies op het juiste moment.

- c. Christus blijkt dus een ideaal te zijn: waar iedere mens persoonlijk zich aan kan houden en wiens leer aan de totale mensheid de weg wijst. Het lijkt, dat, als de mensheid zich aan hem en zijn leer houdt, de toekomst niet beangstigend hoeft te zijn; integendeel: dat de mensheid dan inderdaad wordt *the family of men* met God, die Christus ons als *onze Vader* heeft leren kennen.

Kunnen kloosters de wereld redden?

Paula Copray

Kloosters de redding van de wereld? Dat is toch een volkomen achterhaald idee! Zeker in onze tijd. Mannenkloosters zitten immers vol kindermisbruikers. En als zusters van liefde geen krenge van barmhartigheid zijn dan toch wel nonnetjes vol onbenul.

Kloosters sterven uit evenals de bijen. Maar om het uitsterven van de bijen maakt men zich ongerust: de voortplanting komt in gevaar. Maar wie ligt wakker van de kloosterterugloop? Behalve de kloosterlingen zelf, toch geen mens? Ook de kerk van Rome niet. Daar tobt men over het gebrek aan priesters, maar dat weinig jongeren zich tot het klooster geroepen voelen, ziet de kerk veel minder als een knagend probleem. Misschien is ze er zelfs een beetje blij om: kloosterlingen zijn soms profeten die scherp zien waar de kerk van haar taak afwijkt.

Hoe komt men op het idee dat kloosters de wereld kunnen redden? Ik beperk me tot de recente geschiedenis. Voor veel mensen van nu is het vijf voor twaalf. De wereld staat aan de rand van de afgrond. Men raakt steeds meer overtuigd van de noodzaak tot verandering. De crisis brengt mensen in beweging. Er klinken luide protesten waarin men de schuld vaak bij de banken, de politici legt. Gelukkig zijn velen niet blind voor eigen schuld: banken en politici spelen immers in op onze graaicultuur. Hopelijk is dit protest, naast vele andere pogingen, het begin van een andere leefcultuur.

Johan Polak (1928–1992) – jood, uitgever, essayist, mecenas – vond zo'n andere leefcultuur op een plaats die veel mensen verbaasde. Hij meende dat de wereld slechts gered kon worden door een seculiere kloostercultuur.¹ Zijn mening gaf mij, kloosterling, een nieuw elan. Het zette mijn bestaan in een wijder perspectief. De filosoof Ludwig Wittgenstein (1889–1951) dacht: "Cultuur is een orderegul. Of veronderstelt althans een orderegul." Hij bedoelt daarmee de regel

¹ *De Groene Amsterdammer*, 26-02-11, p. 91

waarop kloosterlingen hun leven bouwen. De regel van Benedictus, van Franciscus als fundament van cultuur.... Wittgenstein vraagt zich af hoe hij zou leven als hij intrad in een religieuze orde. Hij ziet de eerlijke religieuze denker als een koorddanser. "Hij loopt, naar het schijnt, bijna alleen op lucht. Zijn grond is de smalste die maar denkbaar is. En toch kun je er werkelijk op lopen."²

Wat bedoelt Polak met een seculiere kloostercultuur? Mogelijk denkt hij het wezen van de kloostercultuur te vinden als de kloosters 'seculier' zijn.. Voor hem betekent seculier 'bevrijding van de wereld' (in dit geval de kloosters) uit de greep van de godsdienst, van de kerk; teruggave van de wereld aan zichzelf'. Hij ziet de wereld als geroepen en gemachtigd tot zelfwording, wat uitmondt in menselijke vrijheid en verantwoordelijke autonomie. Mogelijk wil hij kloosters zonder godsdienst. Kloosterlingen zonder 'God'.

Wittgenstein gaat terug naar religie. Voor hem zijn kloosterlingen religieuze mensen die een onzichtbare werkelijkheid ontdekken in de zichtbare werkelijkheid. Mensen die de waarde zien van discipline, van leven volgens een regel. Het wordt tijd onderscheid te maken tussen religie, godsdienst, kerk.

Wat is religie? Religie betekent 'verbinden'. Het is dus zinvol naar iets te gaan zoeken dat heel de schepping, heel de werkelijkheid, alle mensen samenbindt. Waar kunnen we beter gaan zoeken dan in de mens zelf. Alles wat we daar vinden kunnen we aan onze eigen ervaring toetsen. En daar wij mensen deel zijn van de werkelijkheid kunnen we het gevondene ook vermoeden in die werkelijkheid. in heel de schepping.

Wat ontdekken we als we naar onszelf kijken? We merken dat we geen gesloten systeem zijn, We reiken voortdurend naar iets dat er nog niet is. We raken nooit uitverlangd. Voortdurend stellen we vragen. En als ons verlangen vervuld is, ontstaat er weer een nieuw verlangen. Na het antwoord rijzen weer nieuwe vragen. Nooit zijn

² P. Sloterdijk, *Je moet je leven veranderen*, p.143 - 146).

we in rust. Kennelijk is er iets buiten de mens dat groter is dan hij. Er is een horizon die een weids uitzicht opent; een horizon die voortdurend wenkt en wijkt.

Er is niet alleen een horizon buiten ons, er is ook iets in ons dat ons wegroept van ons ik naar een wij. Een stem die vaak tegen ons eigen belang ingaat en ons wijst op het belang van de ander. Een stem die roept, vraagt, nooit dwingt. *There is something deep inside, that cannot be denied*, zingt Brian Ferry in *Somewhere*.

Wat dat is: die horizon, die stem? Het zijn namen voor iets wat ons begrip ver te boven gaat. Het is onkenbaar, on(begrijp)baar. Het pakt de mens, maar de mens krijgt het niet te pakken. Religie is als het smalle koord waarop wij mensen dansen – bijna geen poot om op te staan.

Religie is wezenlijk onkenbaar. Aarzelend geef ik religie een naam: mysterie. Geen puzzel die je kunt oplossen, maar iets waarover je niet kunt praten; iets dat onkenbaar is voor mensen. Onkenbaar wil echter niet zeggen ondenkbaar; onervaarbaar. Het mysterie is er en we kunnen erover denken. We kunnen het ervaren. Wij mensen willen met elkaar over dat onkenbare praten. We geven het onnoembare allerlei namen: Krishna, Konfu, Jahweh, God, Allah. We vinden beelden: mysterie, licht, grond, rots, adem, stem, moeder, vader, koning, herder, vriend. We willen het mysterie vieren met rituelen vol gebeden, liederen, dansen. We leggen religie vast in een leer met dogma's. We stellen een heilig boek samen waarin we onze ervaringen met het onkenbare neerschrijven. Zo kwamen de verschillende godsdiensten tot stand.

Godsdiensten als een mantel om religie, om het mysterie heen geslagen. Een mantel door mensen gemaakt, dus veranderbaar, aanpasbaar. Als de mantel knelt, moet die verruimd kunnen worden of vervangen door een nieuwe mantel. Uit de mode moet hij bij de tijd gebracht worden.

Godsdiensten zijn te vergelijken met politieke partijen die als een mantel om het landsbelang zijn heen geslagen. Voor politieke

partijen dreigen dezelfde gevaren als voor godsdiensten. Evenals godsdiensten zijn ze ook onmisbaar.

Mensen mogen echter nooit vergeten dat godsdiensten door mensen gemaakt zijn; gevormd door het land, de cultuur, de situatie waarin die godsdiensten ontstonden. Godsdiensten komen niet van Jahweh, God, Allah, maar van mensen. Ze komen voort uit religie, maar zijn geen religie. Als mensen zeggen dat God niet bestaat, hebben ze het over een naam die door de christelijke godsdienst aan het onnoembare gegeven wordt. Het is de vraag of die mensen met de naam het onnoembare weggooien. Of ze met de godsdienst de religie uit hun leven verbannen. Als mensen zeggen niet meer in God te kunnen geloven en zich vervolgens niet religieus noemen, verwarren ze godsdienst met religie; gooien ze met het badwater het kind weg.

Godsdiensten zijn nodig, bijna onmisbaar. Ze zijn als het ware ons *second life*, onze *virtual reality*. En altijd beter dan de *virtual reality* van het internet, waar niet God maar het ik het middelpunt is en alles draait om eigenbelang, terwijl in de godsdiensten ook de ander en diens belang een grote rol spelen.. Bovendien zijn de grote godsdiensten door de eeuwen heen beproefd, door de tijd getest.

Godsdiensten zijn voor veel mensen heel belangrijk. Maar we mogen onze godsdienst niet de enig ware noemen. Voor ons kan onze godsdienst de enig ware zijn, maar dat geldt niet voor alle mensen. Het is te vergelijken met een huwelijkspartner: voor mij de enig ware, terwijl anderen zich soms verbijsterd afvragen wat mij tot deze keuze bracht.

De katholieke godsdienst kent een kerk die tot taak heeft erop toe te zien of haar godsdienst de religie, het mysterie behoedzaam bewaart, eerbiedig viert en er zó over spreekt dat het verstaan kan worden en doorgegeven aan de kinderen. Voor de kerk dreigen dezelfde gevaren als voor de godsdiensten, voor de politieke partijen. Het eigen voortbestaan mag niet het enige doel worden. Na dit onderscheid mogen we zeggen: alle mensen zijn religieus. Niet alle mensen zijn godsdienstig. Niet alle katholieken zijn kerkelijk.

Wat boeit Polak, Wittgenstein en steeds meer mensen in kloosters? Ze vermoeden daar een leefwijze die ernaar streeft haaks te staan op de gangbare manier van leven waarin alles leuk, perfect en haalbaar moet zijn. Ze denken in kloosters een samenleving te vinden die probeert te ontsnappen aan de omknelling van macht, bezit, seks, games, drank en drugs; een leefwijze die zoekt te ontkomen aan een leven uitsluitend gebouwd op economie en reclame. Ze zien hoe in kloosters geprobeerd wordt waarden te bewaren die onmisbaar zijn voor een goede samenleving.

Het is hoopvol dat er mensen, onder wie ook kloosterlingen zijn, die proberen aan een alternatieve leefwijze gestalte te geven. Zij gaan ervan uit dat de aarde van alle mensen is – wat hen brengt tot een leefwijze waarin alles gemeenschappelijk is. In een klooster wordt daarom geprobeerd bezit te delen. Ongehuwd blijven wordt dan bijna noodzakelijk. Zo ook de voorrang van andermans belang op eigen belang. Elk lid van het klooster is gelijkwaardig; heeft recht op gelijke aandacht en zorg.

Het ideaal van het kloosterleven bestaat. Of er ook ideale kloosterlingen zijn? Ze zullen zelf de eersten zijn die het hoofd schudden. Kloosterlingen zijn ook mensen. Ook zij hebben tekorten, fouten. Ook zij kunnen op het verkeerde pad raken. Wat ook een goede kant heeft: zo blijft er in deze leefwijze ruimte voor vallen en opstaan, voor compassie, vergeving, bemoediging, hoop.

Het kloosterleven wordt geordend door een regel, die de balans schept tussen studie, gebed, werk en vrije tijd. Discipline is onmisbaar. Waar grenzen worden getrokken wordt ruimte geschapen.

Waarom wil Polak de kloosterlingen bevrijden uit de greep van de godsdienst en de kerk? Kort gezegd: omdat de volwassen mens van nu een ander beeld van God, mens en wereld heeft dan waar de kerk haar godsdienst op bouwt. Niet meer een God die verlost en een mens die verlost moet worden, maar een scheppende God die in de mens zijn medeschepper zoekt. Geen God met een vast plan, maar een God met een visioen. Een God met een schoot vol kansen, een God die de mens nodig heeft om die kansen waar te maken. Niet

zozeer een God aan het begin van de schepping, maar een God die met elke mens meetrekt en aan het eind op hem wacht. Een mens, een wereld in wording, waardoor er ruimte komt voor onafheid, voor onvolmaaktheid, voor tekort.

Veel kloosterlingen hebben, samen met anderen geprobeerd hun veranderd gods-, mens- en wereldbeeld in liturgie en theologie een plaats te geven. Dit streven werd en wordt door de kerk niet bevorderd en meestal niet toegestaan. En zo dreigen de meeste kloosters musea te worden. Ze worden druk bezocht vanwege het verleden, maar ze bieden geen zicht op de toekomst.

Hoe komen kloosterlingen ertoe een geheel andere leefwijze te kiezen? Je doet toch niet zomaar afstand van je onafhankelijkheid, van je bezit en van seksualiteit. Veel kloosterlingen zullen zeggen dat God de diepste reden is van hun keuze voor het kloosterleven. Omdat ze christen zijn noemen ze het 'God', maar voor veel kloosterlingen is die God uiteindelijk een mysterie diep in elke mens aanwezig. Een mysterie dat hen boeit en brengt tot hun radicale leefwijze. Zij zullen het roerend eens zijn met Wittgenstein; met wat A.N. Whitehead zei over het mysterie, over religie: "Religie is het zicht op iets dat zich situeert aan gene zijde van de voorbijgaande vloed van het onmiddellijke, erachter en ermiddenin; iets dat reëel is en toch wacht om gerealiseerd te worden; iets dat een verre mogelijkheid is en toch het grootste van alle feiten nu; iets dat betekenis geeft aan al wat voorbijgaat en toch aan alle begrip ontsnapt; iets waarvan het bezit het hoogste goed is en toch buiten alle bereik; iets dat het ultieme ideaal is en een hopeloos zoeken."³

Kloosterlingen komen tot hun alternatieve leefwijze door religie; door hun geloof in het mysterie. Zij dansen op een heel smal koord.

Wat doet religie met ons? Hoe kan religie de wereld redden? Religie, het mysterie is onkenbaar, maar het is er wel. Er is iets dat de mens vragend, verlangend houdt. Iets dat leven geeft en in leven

³ Alfred North Whitehead (1861-1947 -, wiskundige, filosoof); citaat uit *Science and the modern World*, p.191.

houdt. En iets dat leven geeft, dat uit zichzelf treedt en uitgaat naar de ander, is liefde. We mogen dus denken dat onze wereld, dat wij, gedragen worden door, doordrongen worden van liefde. Liefde is zelftranscendentie, is evolutie, wording, nieuwhed. Liefde is de basisstructuur van de werkelijkheid. En daar wij deel zijn van die werkelijkheid is liefde onze opdracht. Als wij liefhebben gaan we weg van ons ego, openen wij ons voor de ander, scharen we ons bij het grote geheel en maken we nieuwe wording, evolutie mogelijk. Liefdevolle mensen scheppen een betere wereld.

Het mysterie is in ieder van ons. Elke mens, wie hij ook is, is geroepen om iets te laten zien van het mysterie: op zijn manier, zoals hij is, met zijn talenten, ondanks zijn tekorten. Het mysterie wil in elke persoon doorklinken (*per-sonare*) Elke mens medeschepper. Een waardevolle taak. Zich bewust van die taak zal de mens zich waardig gedragen. Want hoe wij mensen denken, spreken, handelen komt voort uit het besef van onze waardigheid. *Noblesse oblige*.

Religie is de band die mensen samenbindt. Religie kan ons gevoelig maken voor de noden, de pijnen, de vreugden van de mensen met wie we leven.

Religie zal ons ook openhouden voor wat we nog niet zien in de ander. We zullen de ander niet gauw afschrijven. We zullen het goede in hem blijven vermoeden; we zullen hem blijven vertrouwen.

Religie zal ons eerbiedig maken tegenover ons eigen lichaam en dat van de ander. We zullen het lichaam kunnen zien als 'tempel van het mysterie'.

Religie kan onze blik verwijden en ons zo behoeden voor het kortetermijndenken. Religie zal ons oog kunnen geven voor de mensen na ons. We zullen de wereld niet uitputten maar bewoonbaar houden voor onze (klein)kinderen.

Religie, het mysterie, is niet alleen in mensen, maar in al wat is: de lucht, het water, de grond, de flora, de fauna, de bushokjes, de treinwagons. We zullen er zorgvuldig mee omgaan.

Religie maakt ons verwonderd, eerbiedig, bescheiden; houdt ons kritisch en voorzichtig. Religie houdt ons vragend en dus open voor het gesprek. Een gesprek waarin plaats is voor mijn overtuiging (anders geen inzet, geen elan) maar die overtuiging moet ik ook kunnen relativiseren (anders heeft het gesprek geen zin). Religie verANDERt ons. Religie houdt ons wordend, in leven.

Religie helpt ons de waarden bewaren die de kloosterlingen met zorg behoeden door hun drie geloften. Zij proberen het te doen op geheel eigen wijze: radicaal. Niet-kloosterlingen kunnen het op hun manier doen. Door zich bijvoorbeeld af te vragen: Hoe ga ik om met mijn zucht naar onafhankelijkheid? Hoeveel geef ik om status? In hoeverre ben ik bereid mijn bezit, mijn tijd met anderen te delen? Bind ik mij aan één persoon of wil ik vriendschap met meerdere mensen? Voert in mijn huwelijk seksualiteit de boventoon of zie ik mijn huwelijk meer als een verbond dat steunt op vriendschap? Als ik als partijlid vragen aan de kamer stel, doe ik dat dan uit eigenbelang, uit partijbelang of in het belang van de mensen in het land? Niet dat het laatste per se het beste is en de andere twee slecht – het gaat om de balans tussen de drie mogelijkheden.

Vragen stellen. Antwoorden vinden. En dan beginnen.

Elke mens is in aanleg religieus. Elke mens draagt een mysterie in zich. Elke mens is in wezen een mysticus. Volgens de theoloog Karl Rahner zal de kerk niet overleven, tenzij ze een mystieke kerk probeert te worden. Mogen wij in onze tijd misschien zeggen dat de wereld niet zal overleven tenzij elke mens probeert religieus, mystiek, zelftranscendent te zijn. Doen we dit niet, dan gaan we in tegen de structuur van de werkelijkheid. Wie niet buiten de grenzen van zijn ego kan gaan, sluit zich uit van het grote geheel en belemmert de wording van iets nieuws. De wereld zal het redden als elke mens probeert iets te laten zien van het mysterie. Wat het mysterie wil is wat ook elke mens ten diepste verlangt: een wereld waarin elke mens tot zijn recht kan komen. Wat het mysterie van mij persoonlijk verlangt, kan ik zien aan mijn talenten. Met mijn talenten moet ik aan de slag. Ik krijg ook steeds de kans daartoe. Ook door mij, wie ik ook ben, kan de wereld een beetje mooier

worden. Een wereld waarin ruimte is voor het andere, de ander; voor het nog-niet, voor schuld, voor compassie, voor vergeving, voor vertrouwen, voor vreugde, voor liefde, voor hoop. Een wereld met ruimte voor meerdere godsdiensten. Godsdiensten die aan ons leven een vorm kunnen geven waarin het mysterie leven kan. Het mysterie dat de wereld draagt en doordringt. Het mysterie dat de wereld wordend houdt, levend. Het mysterie dat de wereld redden kan door mij, door jou, door ons.

"Blijf niet aan vroeger denken; let niet langer op wat voorbij is. Nu doe ik iets nieuws; nu ontluikt het, zie je het niet? Ik leg een weg aan in de steppe; een pad in de woestijn."⁴

"Als de graankorrel niet valt in de aarde en sterft, blijft hij alleen; maar als hij sterft, draagt hij overvloedige vrucht."⁵

"Als een kleermaker de stof voor een gewaad in stukken snijdt, gaat iemand hem dan te lijf met de woorden: Waarom beschadig je dit mooie satijn?"

"Hoe krijg je brood op tafel als je niet eerst de tarwe fijn maalt in de molen?" vraagt de Soefidichter Rumi, een islamitisch mysticus.

Nijmegen, november 2011,
Paula Copray
franciscanes van Etten-Leur.

⁴ Uit de *Torah*: Jesaja, hoofdstuk 43, vers 18 en 19.

⁵ Uit het evangelie van Johannes, 12,24

De Piltdownfraude

Gerrit Teule

Op 2 juni 1912 arriveerden er drie mannen per auto bij Barkham Manor in Sussex. Het waren Charles Dawson, een jurist met een hobby oudheidkunde en *fellow-member* van de *Sussex Archeological Society*, Arthur Smith Woodward, een *self-made* man met een grote staat van dienst op het gebied van archeologie en paleontologie en de priester Pierre Teilhard de Chardin. Ze hadden gereedschap bij zich om te graven en om de grond te zeven. Ze werden bij de opgraving begroet door de werkman Venus Hargreaves. Dawson had in zijn jaszak enkele botfragmenten van een menselijke schedel, die hij zorgvuldig had geprepareerd, zodat ze heel oud leken. Wat hij nog niet bij zich had, maar al wel had geprepareerd, was een kaakbot van een aap. Dat zou later aan bod komen. Het was zijn bedoeling om tijdens het graven en het transport van de grond naar de zeef af en toe een botfragment in het zand te verstoppen, waarna het bij het zeven tevoorschijn zou moeten komen. Teilhard was de man bij de zeef, want hij had de scherpste archeologische ogen.

Dawson had deze hele actie zorgvuldig gepland. Hij had de twee mannen uitgenodigd om zijn fraude de schijn van echtheid te geven. Eerst zouden de schedelfragmenten gevonden moeten worden en enige tijd later de kaak, die in twee stukken gebroken was. De schedelfragmenten werden inderdaad uitgezeefd en de mannen waren daar zeer enthousiast over. Teilhard vond ook een hoektand, die Dawson er voor die tijd had achtergelaten en zorgvuldig was afgevijld om in de nog te vinden kaak te passen. Enkele weken later ging Dawson met Woodward terug naar de opgraving. Teilhard kon daar niet bij zijn omdat hij terug moest naar Frankrijk. Enkele dagen eerder had Dawson de twee kaakfragmenten onder een heg verstoppt. Die heg stond vlak naast de opgraving, zodat Dawson de fragmenten vanaf de zijkant in kon graven tot onder de heg. Omdat door de graverij de zijkant toch al verstoord was, viel de recente beroering van de aarde niet op. Voor zijn plan was het essentieel dat de kaakfragmenten *in situ* gevonden werden, want ze waren te groot om tijdens het graven vanuit een jaszak in de groeve overgezet te worden. Hij vroeg Hargreaves om een stukje heg weg te halen en

daar te graven. Woodward stond erbij en zag, dat er onder de houweelslag opeens enkele botsplinters wegsplinterden. Hij liet Hargreaves onmiddellijk ophouden met graven en ging met de hand verder op zoek. Daar vond hij de eerste helft van de kaak en na enig graafwerk ook de tweede. Als vergevorderde amateur-archeoloog was Woodward zeer onder de indruk en hij combineerde de schedelfragmenten met de kaakstukken. Ze pasten mooi op elkaar. Dat was het begin van de Piltdownmens (*Eoanthropus Dawsoni*). Enkele maanden daarna bleek er nog een tweede opgraving te zijn (Piltdown 2), waar nog enkele botfragmenten en een pijlpunt werden gevonden, maar later bleken die rechtstreeks van het werkplaatsje van Dawson naar Woodward te zijn gegaan, zonder in de grond te hebben gezeten.

Deze hele fraude is uitvoerig en goed gedocumenteerd beschreven in het boek *Unravelling Piltdown* door John Evangelist Walsh¹. De gevolgen in de wetenschappelijke wereld waren desastreus. Tien-duizenden bladzijden zijn over de Piltdownmens geschreven. Er is decennialang strijd geleverd over de botfragmenten. Van meet af aan waren er twijfels of de kaak wel bij de schedelfragmenten hoorde, of dat ze toevallig tegelijk op dezelfde plek boven de aarde kwamen. Teilhard heeft dat pas later vermoed, zoals blijkt uit een stuk tekst van 1920. Veel later, in 1947, werd een dateringstechniek gebruikt, bekend als de fluorinetest. Toen was het spel definitief uit, want de fragmenten hadden een ouderdom van hooguit een paar honderd jaar en niet de veronderstelde half miljoen jaar of meer. Bovendien was de ouderdom van de fragmenten niet gelijk en hoorden ze inderdaad niet bij elkaar. Maar intussen was de 'grap' uitgroeid tot een wetenschappelijk drama, waar vele reputaties aan kapot gingen. Duizenden uren van wetenschappelijk werk gingen verloren. Piltdown was de wetenschapsfraude van de eeuw. Bij de opgraving, die nu al weer is dichtgegooid, staat nog steeds een bordje: "*Here in the old river gravel Mr. Charles Dawson, F.S.A. found the fossil skull of Piltdown, 1912-1913*". Dawson stierf in 1916. Hij heeft dus maar kort van zijn grap kunnen genieten.

¹ John Evangelist Walsh *Unravelling Piltdown, the science fraud of the century and its solution*, The Bath Press, 1996

Je kunt je afvragen, waarom zo naïef met deze botfragmenten is omgesprongen. In de hele opzet van Dawson was het cruciaal, dat de feitelijke vondsten werden gedaan door een gevestigde autoriteit (Woodward) en een onkreukbare priester (Teilhard). Dat was nodig om het geheel geloofwaardiger te maken. Bovendien was Dawson een zeer gewaardeerde amateur-archeoloog en in zijn tijd goed bevriend met veel spelers op dit gebied, ook met Woodward en Teilhard. De deelname van Teilhard aan de eerste opgraving is bijzonder. Als Fransman speelde hij een heel aparte rol. Frankrijk was namelijk rijk gezegend met vondsten van oude schedels, maar Engeland niet. Een vondst als de *Piltdown man* zou bevestigen, wat in die tijd iedere zichzelf respecterende Engelsman al hoopte en heimelijk dacht, namelijk dat Engeland toch wel zeker de bakermat was van alle beschaving in deze wereld. Eindelijk was nu het bewijs gevonden en men wilde dat maar al te graag als echt bewijs aanvaarden. En dat de schedelfragmenten mede door een Franse priester gevonden werden, althans, dat hij de vondst mede autoriseerde, kwam ook goed uit. Dat zou die Fransen een lesje leren.

Veel later, toen de fraude allang was uitgekomen, kwamen de analyses. De belangrijkste beschuldigende vinger naar Teilhard de Chardin kwam van de beroemde paleontoloog Stephen Jay Gould. Teilhard was allang overleden, maar Gould zag er in 1980 wel brood in om erop terug te komen. Hij probeerde zelfs Teilhard de hele fraude in de schoenen te schuiven, maar het bewijs daarvoor was veel te dun om stand te kunnen houden. In de ogen van Gould was de hele Piltdownaffaire een geweldige grap van de jonge Teilhard, in het begin onschuldig, maar later enorm uit de hand gelopen, ook al omdat de echte grappenmaker, Dawson, dood was en niets meer kon corrigeren. Gould schrijft: *"And what a wonderful joke for a Frenchman, for England at the time boasted no human fossils at all, while France, with Neanderthal and Cro-Magnon, stood proudly as the queen of anthropology. What an irresistible idea – to salt English soil with this preposterous combination of human skull and an ape's jaw and see what the pros could make of it."* Ook was Teilhard, volgens Gould, de enige paleontoloog van naam die niet opgewonden was of mededelingen deed over de fraude.

In de gezaghebbende reconstructie van John Walsch was het echter uitsluitend en alleen Dawson, die de hele fraude op touw had gezet, maar het zal waarschijnlijk nooit helemaal duidelijk worden door wie en waarom de vervalsingen gemaakt zijn. Een andere hypothese is volgens Wikipedia dat de vervalser Martin A.C. Hinton was, een conservator van het Natural History Museum die Woodward een hak wilde zetten. Maar wat Teilhard zich wel mocht aanrekenen, was dat hij bij de identificatie van de botfragmenten tamelijk onzorgvuldig te werk was gegaan en zich te gemakkelijk en te naïef voor dit fraudekarretje liet spannen. Het pleit voor Teilhard dat zijn bemoeienis zich niet verder uitstreckte dan de menselijk schedelfragmenten van de eerste vondst en iets later de vondst van een hoektand. Daarna moest hij terug naar Parijs. Toen de discussie kort na de kaakvondsten (waar Teilhard niet bij was) heviger werd, brak ook de eerste wereldoorlog uit, waarin Teilhard roem verwierf door onverschrokken als brancardier tussen de loopgraven heen en weer te pendelen, terwijl de kogels om zijn oren floten. Als verzachtende omstandigheid kunnen we bovendien opmerken, dat Teilhard in 1912 nog jong was (31 jaar). Hij was pas in 1911 tot priester gewijd, na afsluiting van zijn theologische studie, en besloot toen paleontologie te gaan studeren aan de Sorbonne in Parijs. Hij mag dan voor die tijd al zeer enthousiast geweest zijn voor de paleontologie, een echte deskundige met veel ervaring was hij toen nog niet. De 'vondsten' in Sussex waren daarom voor hem bijna niet te weerstaan. De voorbereidingen van Dawson waren bovendien zeer deskundig uitgevoerd en uiterst ingenieus gepland. Niettemin is de Piltdownaffaire Teilhard lang blijven achtervolgen, zelfs tot na zijn dood in 1956.

De slotconclusie van John Walsch is dat Teilhard en Woodward beide zijn misbruikt. Ze zijn er door Dawson ingeluisd, zagezegd. De beschuldigingen van Gould in de richting van Teilhard bleken niet houdbaar. In de nasleep heeft Teilhard zich steeds verre gehouden van de affaire. Dat hij er verder het zwijgen toe deed, was begrijpelijk. Wat kon hij ook zeggen? Richard Dawson was de enige, die een bewering van Teilhard had kunnen bevestigen en hij was overleden. Arthur Woodward heeft nog heel lang de Piltdownvondsten verdedigd, zelfs tot zijn dood in 1944. Hij publiceerde er

nog een boek over: *The Earliest Englishman*. Zelfs op hoge leeftijd bleef hij regelmatig terugkomen naar de Piltdownopgraving om te zoeken naar meer bewijs. Toch moet ook hij een vermoeden gehad hebben. Walsh sluit zijn boek af met de zin: "*Sir Arthur Smith Woodward, sad to relate, did not die a wholly contended man*".

Voor Teilhard zal deze fraude, waar hij zijdelings bij betrokken was, een belangrijk evenement en vooral een zeer pijnlijke episode uit zijn beginnende carrière als paleontoloog geweest zijn. De invloed daarvan moet in zijn latere werk merkbaar zijn, ook al heeft hijzelf er na 1920 niet meer over gepubliceerd. Tot 1953. Toen probeerde hij zich op vragen van de paleontoloog Kenneth Oakley te herinneren wat er precies was gebeurd en daarbij kwam zijn oude twijfel naar voren. Zo herinnerde hij zich dat hij in het jaar 1913 samen met Dawson naar de Piltdown-2 opgraving ging en daar raapte Dawson uit een hoekje met rommel opeens twee grote botfragmenten op van een schedel. In de archeologie komt het zelden of nooit voor dat op dezelfde plek opeens twee fragmenten opduiken, die bij elkaar horen. Toen al begon bij hem de twijfel te knagen, maar hij wist niet zeker of hij het wel goed had gezien. Bovendien was Dawson een oude en onverdachte vriend van hem. Teilhard heeft het niet met zoveel woorden gezegd, maar wel vermoed, dat het frauduleus neerleggen van grote botfragmenten beter gaat in een rommelhoekje waar de arbeiders wat restjes hadden neergegooid, dan een opgraving uit onverstoorde grond.

Een jaar daarna, in 1954, bezocht Teilhard het *National History Museum* en daar was ook een expositie over de Piltdownaffaire. Tijdens zijn verblijf in Londen vermeed Teilhard alle vragen over de Piltdownfraude en toen hij erheen gebracht was om de tentoonstelling te zien, "liep hij er nors doorheen zo snel hij kon, zijn ogen afgewend en zonder een woord te zeggen", aldus Oakley. Voordat de rondleiding werd afgesloten, nam Teilhards assistent Oakley terzijde en vertelde hem dat "voor vader Teilhard Piltdown een gevoelig onderwerp was". Teilhard zelf schreef daarover aan abbé Breuil: "Maar toch moet ik u bekennen, dat deze nieuwe ontdekking, hoe prachtig ze ook is, een van de gelukkigste herinneringen uit mijn vroege wetenschappelijke carrière bederft."

Hersenen en Bewustzijn

Waar Swaab tekortschiet

Rudolf H. Smit

Het brein is 'in' – dankzij het voortschrijden van de neurowetenschap, verschijnen er meer boeken dan ooit over de werking van de hersenen en het bewustzijn. Jammer is alleen, dat deze boeken vrijwel altijd geënt zijn op het harde materialisme. Als in die boeken dan ook iets wordt gezegd over de BDE (bijna-doodervaring), kun je er zeker van zijn dat deze geheel en al wordt 'verklaard' vanuit het materialisme: het is een chemische grap van het brein, meer niet. Het boek *Wij zijn ons brein* van prof. dr. Dick Swaab is geen uitzondering, integendeel. Op zich een heel interessant boek, uitstekend leesbaar, echter wel wat erg stellig in zijn beweringen. Er kwam veel kritiek op Swaabs ontkenning erin van de 'vrije wil'. Maar dat niet alleen. Ook tegen het grote hoofdstuk over de benadering door Pim van Lommel van de BDE als pseudowetenschappelijk kwam verzet.¹ Er ontbreekt echter meer aan Swaabs boek. Maar eerst even dit:

Sam Parnia en het AWARE-onderzoek

In een groot aantal ziekenhuizen in o.a. Engeland en Amerika wordt tijdens operaties heel nauwkeurig gecontroleerd wat een patiënt hiervan later kan navertellen. Als blijkt dat deze, hoewel zwaar onder narcose of zelfs tijdelijk klinisch dood, precies kan rapporteren wat er allemaal rond zijn lichaam en eventueel buiten de operatiekamer gebeurde, en dit tot in de details kan worden geverifieerd, dan kunnen we overduidelijk spreken over een uittreding of een BDE. De onderzoeker Sam Parnia houdt echter vol, dat het bij dit onderzoek, de zogeheten AWARE-studie, niet gaat over buiten-lichamelijke ervaringen, uittredingen dus, en de daarmee samenhangende bijna-doodervaringen. Hij wekt zelfs de indruk dat deze fenomenen minder relevant zouden zijn dan het stervensproces zelf. Immers, als we daarover meer te weten zouden komen, zou dat een positieve bijdrage zijn aan de ontwikkeling van de medische weten-

¹ Zie onder anderen Jim van der Heijden *Arrogantie, irritatie en wetenschap* in GAMMA, jrg. 18 nr. 2, juni 2011, p. 31-37

schap. Natuurlijk! Maar waarom dit onderzoek dan niet vruchtbaar gemaakt in samenhang met de bestaande BDE-publicaties? Ik verwijs in dit verband naar de boeiende studie *Veridical Perception in Near-Death Experiences – Thirty Years of Investigations*² van dr. Janice Holden. Zij schenkt daarin uitgebreid aandacht aan de vele voorbeelden van zeer gedetailleerde veridieke BDE's, die een accuraatheid van 95% laten zien³. Je vraagt je dan wel af: hoeveel meer bewijs heeft men nou nog nodig? Het lijkt er echter op dat Parnia gevangen zit in, wat ik zou willen noemen, de 'terreur van het herhaalbare resultaat'. Daarmee bedoel ik dat volgens een wetenschappelijke regel een fenomeen alleen maar waar kan zijn als het steeds maar weer via experimenten kan worden opgeroepen met een precisie van pakweg 80%.⁴ Er waren en zijn inmiddels duizenden BDE-verhalen verzameld in de loop van de jaren en die kun je dus niet meer negeren. Het probleem is echter dat materialistische sceptici gewoonweg weigeren verder te kijken dan ze zichzelf binnen hun zeer beperkte referentiekader toestaan. Ze willen niet eens de mogelijkheid overwegen dat bewustzijn *niet* het product van het brein zou kunnen zijn.

Hersenloze mensen

Toch zijn ook daarvoor duidelijke aanwijzingen. In *Science*, een van de meest gerespecteerde wetenschappelijke tijdschriften ter wereld, verscheen in 1980 een artikel onder de nogal provocerende titel: *Is your brain really necessary?*⁵. Het ging over mensen die bijna geen brein hebben, maar desondanks over een normale of hoge intelligentie beschikken en geen afwijkend sociaal gedrag vertonen. John Lorber onderzocht 600 van deze mensen met *hydrocephalie*, in de volksmond beter bekend als waterhoofd. In hun schedel zit vocht in plaats van hersenen.

² Chapter 9, Handbook of Near-Death Studies, Praeger Publishers, an Imprint of ABC-CLIO, 2010

³ een veridieke BDE is een bijna-doodervaring met waarnemingen vanuit die bewustzijns-toestand die nagenoeg geheel geverifieerd kunnen worden.

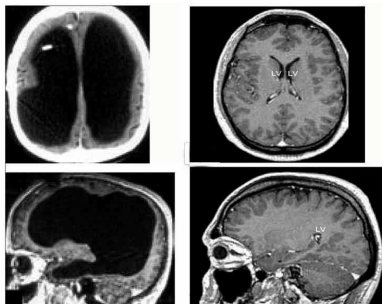
⁴ Een groot probleem: de BDE laat zich niet naar willekeur oproepen, dus experimenten daarmee zijn hondsmoeilijk.

⁵ Van R. Lewin in: *Science*, Volume 210, December 12, 1980. Later, in 1988, gebruikte John Lorber deze titel opnieuw. Zie de literatuurlijst op blz. 49.

Ziehier een extreem voorbeeld van een kind met een waterhoofd.

Hoewel men in zo'n geval imbeciel is, dus zeker niet intelligent, waren er onder deze 600 een dertigtal met een IQ van 100 of zelfs meer! Lorber vertelt over een student wiskunde met een globaal IQ van 128 en een verbaal IQ van zelfs 143. Toch was de schedel van deze student voor 95% gevuld met vocht! Wat er van het brein over was, lag als een laagje van 1 à 2 mm dik geplakt tegen de binnenkant van de schedel. Met andere woorden: de man had bijna geen brein! Men stelde een hersenhoeveelheid vast van 100-150 gram, terwijl 1500 gram normaal is. Uiteraard gaat dit in tegen alles wat de neurowetenschappen ons vertellen. Dit kàn immers niet!

Foto's links: De grote zwarte ruimte toont het vocht dat grotendeels de plaats heeft ingenomen van waar normaliter hersenweefsel behoort te zitten. Ter vergelijking, zie rechts een brein zonder abnormaliteiten. (Deze foto's waren geplaatst in Feuillet et al/The Lancet)

Omdat blijkbaar niemand wist en weet hoe om te gaan met deze enorme anomalie, wordt die geheel genegeerd. Aan het einde van zijn leven (in 1994) klaagde John Lorber er terecht over dat niemand iets had gedaan met zijn bevindingen...

En nu Swaab

Staat daarover iets bij hem? Zeker, *hydrocephalie* wordt wel eventjes aangehaald, maar de bevindingen van John Lorber komen nergens ter sprake. Het is net alsof dit fenomeen helemaal niet bestaat. Een ernstige tekortkoming voor een boek met zoveel pretenties, zou je zeggen. En dat, terwijl genoemd fenomeen vaker voorkomt dan men zou denken. Zo gaf ik vorig jaar een lezing over de BDE. Daarbij kwam een oudere heer naar voren die gepensioneerd neuroloog bleek te zijn. Hij vertelde dat één van zijn patiënten ook vrijwel breinloos was, maar toch beschikte over een normale intelligentie, getrouwd was en vier kinderen had. Hij kwam er rond voor uit dit niet te kunnen verklaren. Swaab zal echter heus wel snappen, dat hij bij het accepteren van deze anomalie zijn hele idee van brein=bewustzijn grondig moet herzien.

Terminale helderheid

Welnu, dit is één anomalie die je te denken geeft (en hoe!) Maar er zijn er meer. Heeft u, waarde lezer, ooit gehoord van 'terminale luciditeit'? Het is een zeldzaam fenomeen dat voorkomt bij mensen die lijden aan een verregaande vorm van dementie (zoals Alzheimer) of aan een vergelijkbare geestesziekte. Soms vertonen ze een onverklaarbare helderheid van geest gedurende de laatste dagen of uren vlak voor hun overlijden, ondanks een onherstelbare schade in hun hersenen. Tot grote verbazing van iedereen om hen heen zijn ze dan weer even heel normaal, herinneren ze zich alles en regelen zelfs nog met de aanwezige familie de uitvaart en de erfenis. Daarna sterven ze in alle vrede.⁶ Hetzelfde geldt voor mensen die lijden aan ongeneeslijke geestesziekten.

⁶ Voorbeelden geeft *The Journal of Near-Death Studies*, Volume 28, No 2, Winter 2008, article Michael Nahm, Ph.D.: *Terminal Lucidity in People with Mental Disease and Other Mental Disability*.

Omdat er veel van dergelijke gevallen bekend zijn durf ik te zeggen dat de volgende conclusie onvermijdelijk lijkt: bewustzijn lijkt *geen* product van het brein te zijn! Bewustzijn maakt gebruik van het brein, of functioneert zelfs als een brein nagenoeg afwezig of zwaar beschadigd is.

Terugkomend op de bijna-doodervaring: Parnia spreekt van een mogelijke illusie (dus toch een grap van het brein). Ja, er is een illusie, namelijk dat het het brein is dat BDE's en BLE's produceert. Het lijkt veel waarschijnlijker dat BDE's en BLE's manifestaties zijn van een bewustzijn dat onafhankelijk van het brein opereert. En dat brengt ons terug bij het boek van Swaab. Vinden we daarin ook maar iets terug van terminale luciditeit? Waarde lezers, geen woord! Mijns inziens een behoorlijke tekortkoming, temeer daar Swaab het wel uitgebreid heeft over Alzheimer... en dat is nu net zo'n geval waarin terminale luciditeit soms optreedt.

Alleen al om deze drie dingen: (1) de ondermaatse behandeling van de bijna-doodervaring, (2) het niet noemen van het werk van John Lorber inzake vrijwel hersenloze maar desondanks intelligente mensen, en (3) het negeren van het fenomeen terminale luciditeit, stelt het boek van Swaab teleur, goede kanten ervan niet te na gesproken.

Literatuur

R.Lewin, *Is your Brain Really Necessary?*, Science Volume 210, 12 December 1980, pp 1232-1234.

Lorber J, 1983. *Is your Brain Really Necessary?* In D. Voth (Ed), *Hydrocephalus im frühen Kindesalter: Fortschritte der Grundlagenforschung, Diagnostik und Therapie* (pp 2-14), Stuttgart, Germany, Enke Verlag.

Nahm, M., & Greyson, B. (2009). *Terminal Lucidity in Patients with Chronic Schizophrenia and Dementia: A Survey of the Literature*. *The Journal of Nervous and Mental Disease*, 197, 12, 942-944

Michael Nahm Ph.D., *Terminal Lucidity in People with Mental Illness and Other Mental Disability: An overview and Implications for Possibly Explanatory Models*. *Journal of Near-Death Studies*, Vol 28, No 2, Winter 2009, pp 87-106

Zie verder de website met besprekingen van Lorbers werk:

>www.flatrock.org.nz/topics/science/is_the_brain_really_necessary.htm<

Koert van der Velde: *Flirten met God - Religiositeit zonder geloof*, Uitg. Ten Have, 2011, ISBN 978 90 259 6138 1, 456 blzz., waarvan blz. 01-399 tekst; noten blz. 400-431; literatuur blz. 432-447; register blz. 448-454.

De schrijver Koert van der Velde is godsdienstwetenschapper en journalist. Het voorliggende boek is de aangepaste handelseditie van het proefschrift, waarop hij 10 mei jl. promoveerde in de sociale wetenschappen aan de Vrije Universiteit te Amsterdam.

Met dit boek beoogt de schrijver een uitzicht te bieden op een oplossing voor het geloofsprobleem van deze tijd. "In 2000," – zo stelt hij namelijk met Charles Taylor (*A secular Age*, Cambridge 2007) – "is de sociaal geconstrueerde plausibiliteit, die geloven in 1500 nog zo vanzelfsprekend maakte, grotendeels weggevallen.[...] Of het nu voor mensen een probleem is of niet, de onttoverde kijk op het leven is tegenwoordig dominant. In het Westen zijn steeds meer mensen, die naast het evolutionaire proces uit de biologie ook de geschiedenis en cultuur gaan zien als het resultaat van een groot aantal pure toevalligheden, van duizenden kleine, zich vastzettende mutaties. Constant worden oude vormen door nieuwe gedood, niet om een hoger doel te bereiken, maar in den blinde. Er zit geen hogere orde achter dit proces" (p. 19). Het is duidelijk, dat Van der Velde hier redeneert vanuit het dominant in de wetenschap verkondigde (neo)darwinisme en totaal geen weet blijkt te hebben van de evolutieleer van Teilhard de Chardin en de daarop aansluitende procesfilosofie van Arthur North Whitehead, die zijn weerklank vindt in de procestheologie. Het is een grote omissie, dat deze nergens in het boek worden genoemd.

Hoe dan ook, Van der Velde beseft wel, dat "reflexieve twijfel, die aanzet [...] te streven naar verbetering en grenzen te overschrijden, ook aanzet tot het stellen van uiteindelijke zinfragen, ondanks hun onbeantwoordbaarheid (*sic!*)." (p. 40) Omdat velen echter niet meer kunnen geloven in datgene wat de religie, opgevat als het geïnstitutionaliseerde geloof, hun voorhoudt, verlaten zij de kerk en gaan – in het gunstigste geval – op zoek naar de individuele beleving. In alle religies werd en wordt namelijk 'geloof' steevast als voorwaarde

gesteld voor het ervaren van religiositeit. Dat is volgens Van der Velde niet nodig, men kan ook buiten het geloof om streven naar een religieuze beleving. De auteur doet uitgebreid verslag van zijn bezoek aan de duizend jaar oude crypte onder het koor van de kloosterkerk van Vézelay, waar hij het knielen en buigen oefent om een metafysische ervaring op te roepen (p.224-230). Het is een van de door hem genoemde strategieën om met het geloofsprobleem en de hunkering naar "meer" (p.42 ev.) om te gaan. Voor velen, onder wie hijzelf, is namelijk ongeloof ten aanzien van religieuze voorstellingen net een brug te ver. Daarom spreekt hij bij hen liever van agelovigheid dan van ongeloof. Hijzelf vindt agelovigheid "een goede voedingsbodem voor religiositeit" (p. 06). Hij stelt haar tegenover andere strategieën om met het geloofsprobleem om te gaan – zoals het minimalisme, het agnosticisme, het atheïsme, het ietsisme. Vertrekkend bij de bestseller van de anglicaanse theoloog John Robinsons *Honest to God* (1963), waarin deze stelde: "We moeten ophouden te geloven in een bovennatuurlijke God, die buiten onszelf is", komt hij te spreken over het werk van onder meer (gereformeerd) protestantse, vrijzinnige, God-is-dood- en post-moderne theologen (p. 69). Daarbij worden prominenten als Harry Kuitert, Gerrit Manenschijn, Frits de Lange, Klaas Hendrikse, Johan Goud, Edward Schillebeeckx, Gianni Vattimo e.a. gerekend tot de minimalisten: "Ze hielden steeds minder geloof over, [...] en kunnen uitstekend aangeven, wat ze niet geloven [...] Maar aangeven wat hen wel beweegt en inspireert, daarvoor hebben ze doorgaans te veel schroom" (p.77/78). "Misschien liepen minimalistisch georiënteerde kerken leeg omdat ze er niet meer toe bijdroegen [...] religieuze beleving te geven", aldus van der Velde (p. 89).

De schrijver brengt ook het werk van Z. Bauman (*Life in fragments*, 1995) en G. Schulze (*Die Erlebnisgesellschaft*, 1992) onder de aandacht [p.367 ev.]Daarin wordt erop gewezen dat er in onze maatschappij sprake is van een belevingsinflatie, die al gauw leidt tot verveling. Teilhard de Chardin noemde verveling, vanwege het gemis aan 'geest' het grootste gevaar voor de mensheid. Van der Velde echter ziet het 'flirten' met het metafysische als iets, dat de individuele mens in zijn ontmoeting met de Ander (Levinas - p.390) blijvend zal kunnen inspireren. De lezer denke er het zijne over. *HvB*

Katrijne Bezemer: *Op weg met de gnosis - Een alternatief christendom*, Uitg. Synthese, Rotterdam 2011, ISBN 978 90 6271 086 7, 160 blzz.

"Het gnostisch christendom zoals te voorschijn gekomen uit de oude teksten die in 1945 in Nag Hammadi gevonden zijn, biedt de moderne mens wat ontbreekt in het kerkelijke christendom van vandaag de dag. Het onderstreept drie belangrijke gezichtspunten die in de huidige kerken weinig centraal staan of zelfs geheel worden ontkend. Ten eerste, dat God in direct contact wil staan met ieder mens via diens geest. Deze geest of 'lichtvlam' zoals de gnostici hem vaak noemen, maakt de mens tot medespeler en god op aarde. Om bewust met deze lichtvlam in contact met het hogere te leven, vereist persoonlijke ontwikkeling. Ten tweede, dat de mens in dit leven bepaalt wat er voor hem na dit leven volgt. Dit benadrukt de grote betekenis van de keuzes die mensen in het dagelijkse leven maken, voor nu en voor later. De mens schept zichzelf nu en voor de toekomst. Ten derde, dat ieder mens een individuele en unieke weg heeft te gaan waarin hij zichzelf kan trainen en ontwikkelen. De weg die door God aan ieder mens wordt aangeboden is een weg van innerlijke groei." Aldus de historicus en theoloog Katrijne Bezemer in de *Inleiding* van haar boek (p.07). Is dat zo? Kan het op-weg-gaan met de gnosis een alternatief zijn voor het christendom thans?

Op blz. 91 lezen we: "Er zijn in onze tijd velen die een bepaalde vorm van evolutiedenken aanhangen waarin de hele schepping zich ontwikkelt in de richting van een grotere bewustzijnstoestand. De mens neemt daarbij het voortouw, maar de dieren- en plantenwereld en ook wat wij nu dode materie noemen, zullen volgen. Deze gedachte is de gnostici echter geheel vreemd."

Zeker, de bovengenoemde drie gezichtspunten, waarin de mens wordt voorgesteld als medeschepper, worden door de evolutieleer van Teilhard de Chardin volledig onderschreven. En dat God iedere mens een unieke weg voorhoudt en een keuze om innerlijk te groeien behoort tot de hoofdpunten van de daarmee verwante proces-theologie, gebaseerd op de filosofie van Arthur North Whitehead.

Maar als we nu lezen, dat "het centrale element van de gnostische verhalen over de schepping is, dat de materiële wereld een vergissing (sic!) is en dat de mens eruit verlost dient te worden" (p. 26), dan komt er toch een beeld door van wereldverzaking en ascese, dat totaal vreemd is aan het moderne evolutionaire levensgevoel. En de schrijfster onderkent dat zelf als ze schrijft: "De huidige vraagstukken rond duurzaamheid roepen de mens op tot een bemoeienis met en interesse voor de materiële wereld"(p.68). We zullen ons dan ook geheel volgens de evolutieleer van Teilhard moeten inspannen om de wereld om ons heen te leren kennen in al zijn verbindingen teneinde haar in stand te kunnen houden.

Toch is het boek als zodanig erg leerzaam. We ontleen er namelijk de kennis uit, die de mens gevoelig maakt voor het streven naar convergentie van godsdiensten. 1) het jodendom - net als Teilhard (die voor deze opvatting door de r.-k kerk werd terechtgewezen!) - kende geen erfzonde. In de rabbijnse literatuur spreekt men over twee krachten in de mens: de *jetzer tov* (de goede inclinatie) en de *jetzer ha-ra* (de kwade inclinatie). 2) De gnostici stelden, dat niet de mens schuldig was aan het kwaad op deze aarde, maar dat dit geschapen was door een kwade God, de demiurg of Jahweh. Die visie is verfrissend voor orthodoxe protestanten, zoals de calvinisten, die onder de predestinatieleer gebukt gingen. Ze sluit mooi aan bij 3) de Vrijzinnigen van de Nederlandse Protestantenvbond (NPB), die stelden dat de mens tot veel goeds in staat is en de wereld in positieve zin kan veranderen. Veel gemeenschappelijks dus om de verschillen te overbruggen als we uitgaan - niet van dogma's - maar zoals Teilhard van het evolutionaire *Verschijsel mens*.

"De mens is niet in de eerste plaats een wezen, gekenmerkt door zonde en tekortschieten, maar een wezen, dat in contact staat met God. Elke individuele mens is drager van dit licht in zichzelf. Er zijn geen tussenpersonen zoals priesters nodig om het contact tussen de mens en God of het Licht in stand te houden", schrijft Katrijne Bezemer (p. 18). Zij geeft naast de achtergronden bij de gnostische teksten telkens voor ons een betekenis ervan en een mogelijk te volgen weg. Een *Levensweg*, zoals Freek van Leeuwen deze onderbouwt met zijn gelijknamige boek en zijn werk *Geestkunde*. HvB

S.W. Couwenberg: *Tijdsein - Peiling en perspectief van deze tijd*, CIVIS-MUNDI- jaarboek 2011, Uitg. Aspekt, Soesterberg 2011, 288 blzz., ISBN 97 89 461 530 905.

Als geen ander is de staatsrechtsgeleerde auteur prof. dr. S.W. Couwenberg in staat om zo'n grondige analyse te maken van de politieke cultuur van de afgelopen eeuw en van onze tijd als voor ons ligt in dit boek *Tijdsein*. Het geeft in drie delen achtereenvolgens een historische terugblik (p. 19-33), een beschrijving van de identiteit van deze tijd (p. 37-181) en van de moderniteit in liberale zin na de triomf in de Koude Oorlog, nu deze opnieuw in onrustig vaarwater is terechtgekomen (p. 185-258). Waarom juist hij als geen ander daartoe in staat is, komt mede, doordat hij al gedurende zo'n vijftig jaar als uitgever en eindredacteur van het blad *Civis Mundi* een forum biedt aan prominente wetenschappers, filosofen en politici om de voor- en nadelen, de risico's en effecten, de achtergronden en perspectieven van beleid door te lichten.

Werd het blad *Civis Mundi*¹ door zijn onafhankelijke opstelling bij analyses van de samenleving door het establishment vaak ten onrechte voor conservatief of rechts versleten, thans worden de standpunten erin niet langer bestreden: de versnelling van de tijd verandert ook opinies snel. Het is dan ook zo, dat in deze pragmatische tijd de morele betrekkelijkheid van links/rechts geheten standpunten eerder in het oog springt (citaat p. 15).

Couwenberg geeft zo met zijn boek een eerste aanzet tot een integrale geschiedschrijving vanaf de tweede helft van de 20ste eeuw. Hij ziet deze tijd als een ontwikkelingsfase in de moderniteit, een nieuw beschavingstype met als voornaamste kenmerken: 1) het primaat van de mens als individu (wat zich o.m. uit in zelfbeschikking en rechtsgelijkheid) en 2) een dynamische geschiedopvatting, gericht op de toekomst in plaats van op de traditie. In de loop van het betoog worden de motieven uitgewerkt, waardoor zich de

¹ Sinds 2010 wordt dit blad *Civis Mundi* digitaal gratis aangeboden. Aanmelden is mogelijk via de website: <http://www.civismundi.nl>

moderne mens in zijn handelen en denken laat leiden. De auteur staat dan uitvoerig stil enerzijds bij de groeiende invloed van wetenschap, technologie en economie (het WTE-complex), de instrumenten waarmee de mens de natuur en het gedrag denkt te kunnen beheersen, en anderzijds bij vormen van zelfbeschikking, autonomie, bevrijding en emancipatie.

Niet alleen de veranderde partijpolitieke verhoudingen in Nederland worden geanalyseerd (p. 49/51 en p.96-129). Couwenberg schenkt ook ruim aandacht aan de spanningen in de wereld na 11 september 2001. Moeten we deze tijd vergelijken met het interbellum in de jaren 1930 en daarbij denken aan een terugkeer van spoken als nationalisme, populisme, racisme, fascisme en antisemitisme? (p. 64). Welke verschuivingen in de mondiale machtsverhoudingen zijn waar te nemen als gevolg van de oorlog in Irak, het conflict tussen Israël en Palestina, de financieel-economische crisis? Het zijn slechts enkele zaken, waarover Couwenberg de lezer behoorlijk aan het denken zet. Hij signaleert naast alle beschrijving namelijk een crisis rond woord en beeld op allerlei terrein, zowel op dat van de religie, de kunst, de media als dat van de partijpolitiek. Hebben deze ons nog iets te vertellen, of is het allemaal gebakken lucht? (p. 140). Ontstaat er een nieuwe klassenmaatschappij, waarin niet langer arm en rijk de scheidslijnen vormen, maar erfelijk bepaalde intelligentie en energie de grondslag zijn? Stevenen we soms af op een meritocratie als sociaal stelsel?

Met de Amerikaanse historica Barbara Tuchman noemt de schrijver de geschiedenis een optocht van menselijke domheid en dwaasheid (p. 173/4). Maar... zijn sympathie gaat toch duidelijk uit naar Karl Popper en de liberale filosoof F.A. Hayek, die de liberale democratie en economie met het principe van de *checks and balances* als een continu leerproces van *trial and error* concipiëren (p.219), en hij laat niet onvermeld, dat we "volgens de prominente geneticus en Nobelprijswinnaar Hermann J. P.H. Muller en de katholieke geoloog en evolutiebioloog Teilhard de Chardin in de toekomst waarschijnlijk alle degeneratieverschijnselen kunnen opvangen en een nieuwe en hogere trap van menszijn en bewustzijn kunnen bereiken." (p. 256) Is er een betere aanbeveling voor dit boek denkbaar? *HvB*

Philip Jenkins: *Het vergeten christendom - De duizendjarige bloeitijd van de Kerk in het Midden-Oosten, Azië en Afrika*, Uitg. Nieuw-Amsterdam, 2011, ISBN 978 90 468 1042 2, 320 blzz.

"Enkel door inzicht te krijgen in het verdreven Oosterse christendom kunnen we begrijpen, waar de islam vandaan komt en hoe dicht deze bij het christendom staat.[...]De geest van het christendom doolt rond in de islam, de geest van de islam waart door het christendom. Geen exorcist die daar wat aan kan doen." (p. 53/54). Het boek van Philip Jenkins biedt dit inzicht in hoge mate. En hij is niet de eerste de beste. Als hoogleraar geesteswetenschappen aan de *Pennsylvania State University* heeft hij zich grondig verdiept in zowel de oorsprong van het christendom als de verbreding ervan vanuit het Midden-Oosten met landen als Syrië, Palestina en Mesopotamië (het huidige Irak) naar India, China en Afrika. Het kon zich daar tot ongeveer 1300 temidden van allerlei godsdiensten, waaronder vanaf \pm 600 de islam, op vreedzame wijze handhaven. Juist in onze tijd met zijn vaak onevenwichtige beoordeling van de islam als een oorlogszuchtige, expansionistische leer door politici als Geert Wilders is het inzicht van een boek als dit bijzonder belangrijk. Philip Jenkins toont met talloze voorbeelden uit de geschiedenis aan, dat alle religieuze tradities (hindoes, christenen, boeddhisten, moslims) hun militaire theologieën hebben.

Ook laat Jenkins zien, hoe Oosterse christenen in 780 het culturele en intellectuele leven overheersten. Zo ging bisschop Timoteüs, de patriarch (katholikos) van de Kerk van het Oosten, vanuit zijn basis in de Mesopotamische stad Seleucië een dialoog aan met andere wereldgodsdiensten. Zijn kerk hanteerde verschillende talen: Oud-Syrisch, Perzisch, Turks, Sogdisch en Chinees, maar geen Latijn. Het was een tijd waarin de wereld stapje voor stapje richting 'islam' ging. Maar het waren christenen – nestorianen, jakobieten, oosters-orthodoxen – die het erfgoed van de oude wereld – de natuurwetenschap, de filosofie en de geneeskunde – hadden bewaard, vertaald en doorgegeven. Veel van wat wij Arabisch noemen, was in feite Oud-Syrisch, Perzisch en Koptisch, en niet per se islamitisch.

Wat veel mensen ook niet zullen weten, is, dat in Syrië ook nu nog zo'n 10% van de bevolking van 20 miljoen christen is. Daar komt bij, dat de islamitische stroming van de 2 miljoen alawieten deels christelijke, ja zelfs gnostische elementen in zich heeft opgenomen. Samen vormen deze minderheden het gezag in dit land. Als de regering van de alawietische dictator Bashar a-Assad wordt verdreven, komt de soennietische meerderheid van 73% aan het bewind en zullen christenen, alawieten en druzen (3%) er mogelijk te maken krijgen met grootscheepse vervolgingen en moordpartijen.

Toch is het blijkens de studie van Jenkins niet zo, dat geloven als biologische soorten volgens de darwinistische evolutieleer verdwijnen, omdat zij niet sterk genoeg zijn. Ondanks de vele in dit boek beschreven vervolgingen, wreedheden, moordpartijen en verwoestingen door Mamelukken, Mongolen, Osmanen en kruisvaarders, die in golfbewegingen min of meer stelselmatig over het Midden-Oosten, Azië en Europa trokken, wisten christelijke minderheden zich in vele delen van de wereld te handhaven. Jenkins spreekt van 120 miljoen krypto-christenen, die hun geloof ook nu nog in het verborgene belijden. Hij verklaart de omslag van een vreedzame samenleving omstreeks 1300 in vervolgingen van minderheden voor een groot deel uit economisch slechte omstandigheden, waarvoor men een zondebok zoekt. Deze omstandigheden hielden volgens hem verband met de toen intredende kleine ijstijd, waardoor oogsten mislukten, hongersnoden en ziektes uitbraken.

In het laatste hoofdstuk *Einde en begin* (p. 247-261) filosofeert Jenkins n.a.v. het lot van de Japanse krypto-christelijke priester Sebastian Rodrigues (17^e eeuw) in de roman *Stilte* van Shusako Endo over het bestaan van God, die al het geweld in de wereld tegen zijn discipelen liet gebeuren. Hoe kunnen we bij dit alles nog spreken van een betekenisvol en doelgericht proces? Is uit de wisselende successen van islam en christendom niet de vraag te destilleren: Hoe past (voor God) de islam in het christelijke wereldbeeld? M.a.w. convergeren hier niet twee religies, die in hun oorsprong zo veel met elkaar gemeen hebben? Het boek van Jenkins bevordert welbeschouwd het bewustzijn van een weg, die Teilhard de Chardin in de evolutie zag en waarop de geschiedenis van de mens slechts het deel 'antropogenese' vormt.

HvB

**Harry Kuitert: *Alles behalve kennis - Afkicken van de Godgeleerdheid en opnieuw beginnen*,
Uitg. Ten Have 2011, ISBN 978 90 259 01127,
304 blzz., € 19,95**

In dit boek bepaalt Harry Kuitert zijn standpunt ten aanzien van wetenschap en religie. De wetenschap van de ornithologie en de vogelaar enerzijds zijn naast de theologie en de Godzegger of gelovige anderzijds een goed aanknopingspunt daarvoor (p.23/24). De ornitholoog en de theoloog zijn wetenschappers; ze gaan uit van *objectief* vastgestelde kennis. En kennis, aldus Kuitert, "slaat op wat bestaat, anders noemen we het fantasie, fictie, verbeelding" (p. 13). De vogelaar en de gelovige zijn geen wetenschappers, maar geïnteresseerden; zij gaan uit van hun gevoel en hun ervaring (waarbij best enige kennis kan komen kijken). Zij zijn derhalve *subjectief* bezig. Kuitert had het voorbeeld kunnen geven van een vogelaar, die kijkt naar een zwerm spreeuwen; hij wordt geraakt door de schoonheid en de gelijktijdigheid van hun individuele zwenkingen in het collectief. Dat er zich daarbij geen botsingen voordoen, verklaart deze wellicht uit een collectief *bewustzijn*, dat van de dieren a.h.w. één groot organisme maakt. De wetenschap kan niet bewijzen dat hier sprake is van een *bewustzijn*, rekent dit dus niet tot kennis. Zo zou de theologie oftewel Godgeleerdheid zich volgens Kuitert ook niet moeten bezighouden met *God*. De Bijbel als Openbaring van God kan namelijk niet *objectief* op kennis van God worden bestudeerd en op grond daarvan tot een geloofsleer leiden, zoals voor de scholastiek uit de Middeleeuwen het geval was.

Over kennis redenerend vanuit de klassieke opvattingen van Plato en Aristoteles komt Kuitert op de scholastiek, Thomas van Aquino, de dogmatiek van Herman Bavinck (1928⁴), Friedrich Schleiermacher (†1834), Albrecht Ritschl († 1889), Wilhelm Herrmann (†1922) en uiteindelijk Karl Barth. Vanaf zijn *Römerbrief* (1922), zo stelt hij, werd Barth (†1968) in Nederland bewonderd. Hij schrijft daarin: "Waar we mee bezig zijn is een compleet nieuw begin maken met de theologie, we gaan alles anders doen."

Vele jaren na die brief schreef Wolfhart Pannenberg, een scherpzinnig theoloog, hetzelfde"¹ (p.146). Het nieuwe van Barth en diens *Kirchliche Dogmatik* (verder *KD*) was volgens Kuitert, dat er gere-deneerd wordt vanbinnenuit. Was de scholastieke geloofsleer vóór Barth *object* van studie door de mens geweest en kon ze daardoor (wetenschappelijk) worden weerlegd, bij Barth spreekt God zelf. Hij verkondigt, met als "ultieme consequentie dat de gelovige de wereld beziet vanuit Gods gezichtspunt" (p.219). Barth noemt dit "die unaufhebbare *Subjektivität* Gottes in seiner Offenbarung" (p. 150). "Aan de concentratie op God – de *KD* bestaat uit de ontvouwing van de kennis Gods – zit een prijs vast: hoe meer God, des te minder wereld. Wereld in de zin van niet-Kerk" (p.223). "Geschapen als af-druk van Jezus Christus, gestempeld door Gods genadewoord, dat is de waarheid van de mens. Buiten het Woord Gods (Jezus Christus) om weten mensen niet wie ze zijn en lopen ze aan zichzelf voorbij" (p. 205). "Kennis van God ontstaat doordat deze zich genadig naar zijn schepsel toebuigt. Alle kennis gaat dan ook van God uit [...] een weg van beneden naar Boven is er niet," zegt Kuitert over Barth (p. 153).

De vogelaar aanvaardt *het bewustzijn* in de zwerm. Barth ziet de wereld en mensheid doortrokken van het bewustzijn van Christus: "De eerste Adam, de werkelijke mens, is nergens anders te vinden dan in Jezus Christus" (p. 204). De theoloog "G.C. van Niftrik juicht deze uitleg toe, wijdt een heel boekwerk aan diens antropologie" (p.206). Barth kwam er – helaas volgens Kuitert – niet meer toe om zijn *KD* van het Woord Gods om te werken in een *KD* van de Geest. Hij zou de evolutie van de mens stellig gevonden hebben in de antropogenese als voorstadium van de christogenese. Het is jammer, dat Kuitert die link niet heeft willen of kunnen leggen. We vinden haar bij Teilhard de Chardin. Deze verbindt beneden en Boven in zijn leer van 'complexiteit-bewustzijn'. Met uitzicht op het punt-Omega, waar we verbonden zijn met Christus! HvB

¹ Zie ook de discussie tussen prof. dr. Wolfgang Pannenberg en de anglicaanse priester-bio-chemicus prof. dr. Sjoerd Bonting over het boek van de natuurkundige Frank J. Tipler *De fysica van de onsterfelijkheid - Moderne kosmologie, God en de wederopstanding*, Anthos 1994 in *GAMMA*, jrg. 10 nr. 2/3, te downloaden vanaf >www.teilharddechardin.nl< In Tiplers werk speelt het punt-Omega van Teilhard de Chardin een grote rol.

Lynne McTaggart *De verbinding - Word je bewust van het veld, waarin je leeft* - Uitg. Ankh Hermes - VBK, Utrecht, ISBN 978 90 202 04537, 568 blzz., € 27,90

Lynne McTaggart is de auteur van bestsellers als *Het Veld* en *Het Intentie-experiment*. Zij is wetenschapsjournalist en verbindt als zodanig de jongste ontwikkelingen op het gebied van de neurologie, psychologie, sociologie, biologie en kwantumfysica. Zij weet vandaaruit als weinig anderen een verantwoord beeld te geven van de veranderingen in het natuurwetenschappelijk denken vanaf Isaac Newton – het mechanistische wereldbeeld – tot en met Niels Bohr, Werner Heisenberg en John Archibald Wheeler. Gezien deze ontwikkelingen, maar ook die in het denken op sociologisch gebied – de filosoof-sociologen Adam Smith en Thomas Robert Malthus komen voorbij – maakt zij duidelijk, dat er in onze tijd van crises op economisch-financieel en religieus-ethisch terrein dringend behoefte bestaat aan een nieuw verhaal. Het oude denken in de termen van het (neo)darwinisme – zij wijst op Richard Dawkins *The selfish gene* en de invloed ervan op het management (p.22) – zou bijvoorbeeld haaks staan op de inzichten van de kwantumbiologie (Graham Fleming, fotosynthese, p. 31), de epigenetica (Bruce Lipton, p. 59; Moshe Szyf, p.61) en de bacteriologie (John Cairns, p. 68-70). De informatie vanuit de diversiteit van onderzoeksgebieden zet volgens McTaggart het orthodoxe concept van de evolutie op zijn kop; de evolutie verloopt niet door middel van een reeks lukrake (on)gelukjes, maar is het proces dat op samenwerking stoelt; het is een subtiel afgestemd en constant streven naar harmonie tussen het organisme en zijn wereld. Ook de zgn. chronobiologie van wetenschappers als Alexander Chizhevsky en Franz Halberg komt tot de slotsom, dat de synchroniserende kracht achter veel processen niet is 'ingebouwd', maar eerder een *Zeitgeber* is (hfdst 3, p.73-93), een uit de uiterlijke omgeving afkomstig signaal dat de bioritmen van alle levende organismen op gang brengt.

Hoe dieper onderzoekers doordrongen – McTaggart noemt verder Randy Jirtle, Giacomo Rizzolatti en Fritz-Albert Popp met hun

experimenten (p. 94-111) – hoe meer het begon te dagen, dat leven verbondenheid is tussen inwendige en externe krachten. Niet het individuele gen bijvoorbeeld moveert de evolutie, maar de verbinding die wij met onze wereld creëren. Elk organisme is het totaal van zijn verbindingen met de omgeving in stoffelijke vorm.

In deel II van haar boek (p.115-202) beschrijft Lynne McTaggart hoe onze ingeboren hang naar verbondenheid tot uiting komt in: 1. de behoefte om erbij te horen; 2. de behoefte aan overeenstemming; 3. de behoefte tot geven en 4. de behoefte om aan de beurt te komen. Het onderzoek van onder anderen de socioloog Len Syme wordt aangehaald om te onderbouwen, dat de kwaliteit van iemands verbondenheid met de naaste omgeving een van de betrouwbaarste pre-indicatoren is voor gezondheid en ziekte.

In deel III *De verbinding herstellen* (p. 203-305) geeft Lynne McTaggart via het onderzoek van antropologen de verschillen aan, waarmee diverse culturen de werkelijkheid benaderen en voeling hebben met de natuur. We kunnen veel van elkaar leren. "Net als inheemse stamleden traint de creatieve denker zichzelf om oog te hebben voor de samenhang van alles met alles" (p. 219).

Zo'n creatieve denker is Nipun Mehta, een student computerwetenschappen aan de universiteit van Californië te Berkeley, die Lynne McTaggart aan de lezer voorhoudt als voorbeeld van iemand, die de heilloze weg van het materialisme, individualisme en concurrentiedenken heeft verlaten en met zijn stichting *Charity Focus* duizenden vrijwilligers in alle delen van de wereld inspireert tot altruïstisch gedrag. Speltheoretici als Ernst Fehr, Lindsey Browning, Robert Axelrod e.a. zouden hem beschouwen als instigator van verandering in het economisch spel. De methode, die hij hanteert is die van het geven met het verzoek (via een *smile card*) het geschonkene op een of andere manier aan anderen terug te betalen. Hij veroorzaakt daarmee een ongekende golf van saamhorigheid. Wat niet wordt vermeldt, is, dat ook in Nederland Fred Matser in die geest een beweging propageert met zijn *Twinkling Eyes Club*, o.m. in zijn boek *Een van de miljarden* (p. 150-155). Zie *GAMMA*, jrg 17 nr. 3, p. 57-58. Zijn boek en dat van McTaggart bevelen wij aan. HvB

**Will Buckingham, Douglas Burnham, Clive Hill,
Peter J. King, John Marenbon, Marcus Weeks
e.a.: *Het grote filosofieboek*, Uitg. Veen
Magazines, Diemen 2011, ISBN 97890 8571 405 7,
352 blzz., € 49,95**

Als u zichzelf of een van uw vrienden of kinderen een mooi, zinvol en tijdloos kerst- of nieuwjaarsgeschenk wilt geven, dan is dit boek een echte aanrader. Het is niet alleen een sieraad voor de boekenkast, het is tevens een werk, dat je regelmatig ter hand neemt om jezelf aan het denken te zetten over de grote vraagstukken waarmee de mensheid zich al 2500 jaar heeft beziggehouden en die hier in de ideeën van meer dan honderd belangrijke filosofen worden benaderd. En wat meer is, dit alles gebeurt niet op een gortdroge manier, maar in begrijpelijke taal en verlucht met talrijke illustraties. Het oog van de lezer komt volledig tot zijn recht door het creatieve gebruik niet alleen van de typografie, maar ook van historische afbeeldingen, kunstwerken en portretten. Daarnaast wordt het geheugen geholpen door speelse tekstballonnen, overzichtelijke tijdbalken en bij elke denker ook verwijzingen naar verwante filosofen. Hun ideeën worden belicht aan de hand van citaten en geplaatst in een grotere context dan alleen die van hun tijd. Zo vinden we bij de wiskundige A. North Whitehead (p.336) een verwijzing naar Bertrand Russell (p. 236-239) – met in kapitalen gedrukt het motto: "Een georganiseerde vermindering van werk is de weg naar geluk" – en naar de taalfilosoof Willard Van Orman Quine (p. 278-279). Dat de procesfilosofie niet verder aan bod komt, kan een klein manco van dit boek worden genoemd. Maar je kunt niet alles hebben... er is tenslotte ook nog een Stichting Teilhard de Chardin.

Het boek is als volgt ingedeeld: * Inleiding - behandelt de diverse takken van filosofie; * De Oudheid 700 v.Chr. - 250 n. Chr.; * De Middeleeuwse Wereld 250 - 1500; * Renaissance en Rationalisme 1500 - 1750; * Tijd van Revoluties 1750 - 1900; * De Moderne Wereld 1900-1950; * Hedendaagse filosofie vanaf 1950. Het boek sluit af met een heldere verklarende woordenlijst van begrippen (p. 340-343) en een register van de namen en termen, die ter sprake kwamen (p. 344-350).

HvB

Pro-GAMMAatjes

- M.i.v. 1 januari 2012 is de schrijver en stralingsdeskundige **Gerrit Teule toegetreden tot het bestuur van de stichting Teilhard de Chardin**. Hij zal zich daarin in het bijzonder wijden aan de verspreiding van het gedachtegoed langs moderne mediakanalen. Een eerste resultaat is de vernieuwde voorpagina op onze website >www.teilharddechardin.nl<. Wij heten hem van harte welkom en spreken de hoop uit, dat hij velen zal inspireren zijn voorbeeld te volgen en zich te melden als medewerker van ons blad hetzij als schrijver, hetzij als bestuurslid, hetzij als vertaler Frans, Engels, Spaans of Duits, talen waarin veel over denkers als Teilhard wordt gepubliceerd.
- **Op You-Tube** kunt u diverse filmpjes over het leven en denken van Teilhard bekijken. We noemen slechts daaruit een Engelse, waarin een jongeman voorleest uit Teilhards werk, en dit toelicht: 'Teilhard de Chardin - *The within of things*' van 9.47 min.: ><http://www.youtube.com/watch?v=9HCBumDPPbQ&feature=relmfu>< en een Franse: *Les ailes de l'esprit* met mooie foto's van het ouderlijk huis van Teilhard, zijn geboortestreek, Rome en het Gregorianum, dit alles onder ><http://www.youtube.com/watch?v=5WrfiRbtoBO&feature=related><. Er is ook een mooi filmpje, waarin Teilhard en Ken Wilber worden gepresenteerd.
- Wij ontvingen van **Wijbrand de Steur** (geb. 1927) het boek **Techniek & Bewustzijn**. De schrijver studeerde aan de TU-Delft civiele techniek en was o.a. vele jaren werkzaam bij de afdeling Betonbouw van de NS. Als projectingenieur heeft hij eerst een groot aantal kunstwerken gerealiseerd; later werd hij hoofd van dit ingenieursbureau. Na zijn pensionering verdiepte hij zich in de filosofie, m.n. de techniekfilosofie. Voor ons blad *GAMMA* schreef hij in 2002 een reeks artikelen onder de titel *Evolutie ja, Darwin nee* (jrg. 9 nrs. 2-6). Zijn boek is te koop bij de Nieuwe Boekerij in Zeist voor € 20,- of te bestellen via e-mailadres >wijnanddesteur@hetnet.nl>.